

Václavík, David

Dějiny amerického náboženství v kostce

In: Václavík, David. *Proměny americké religiozity*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 51-108

ISBN 978-80-210-6596-3; ISBN 978-80-210-6599-4 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128688>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III. Dějiny amerického náboženství v kostce

Jak už bylo mnohokrát konstatováno v předchozích kapitolách, klíčovým pro interpretaci americké religiozity je pojem náboženské plurality. S ohledem na něj vykládají náboženské dějiny USA i dnes nejpoužívanější knihy a učebnice věnované této problematice.⁷³ Tohoto východiska se bude držet i následující kapitola věnovaná stručnému přehledu dějin americké religiozity od prvních úspěšných pokusů o trvalou evropskou kolonizaci území dnešních Spojených států až po první desetiletí 3. tisíciletí. Jejím cílem však není nějaký vyčerpávající přehled, ale spíše pokus o rekonstrukci kontextu a hlavních trendů, s nimiž bylo možné se v daném období setkat.

Interpretačním nástrojem či lépe řečeno interpretačním schématem bude přitom **model náboženského postpluralismu** (viz kapitola č. I.3. Kombinované paradigma), a to v té podobě, s níž se můžeme setkat v dílech autorů, jakými jsou např. Jon Butler⁷⁴ či Thomas Tweed.⁷⁵

III.1. Náboženství v koloniální Americe

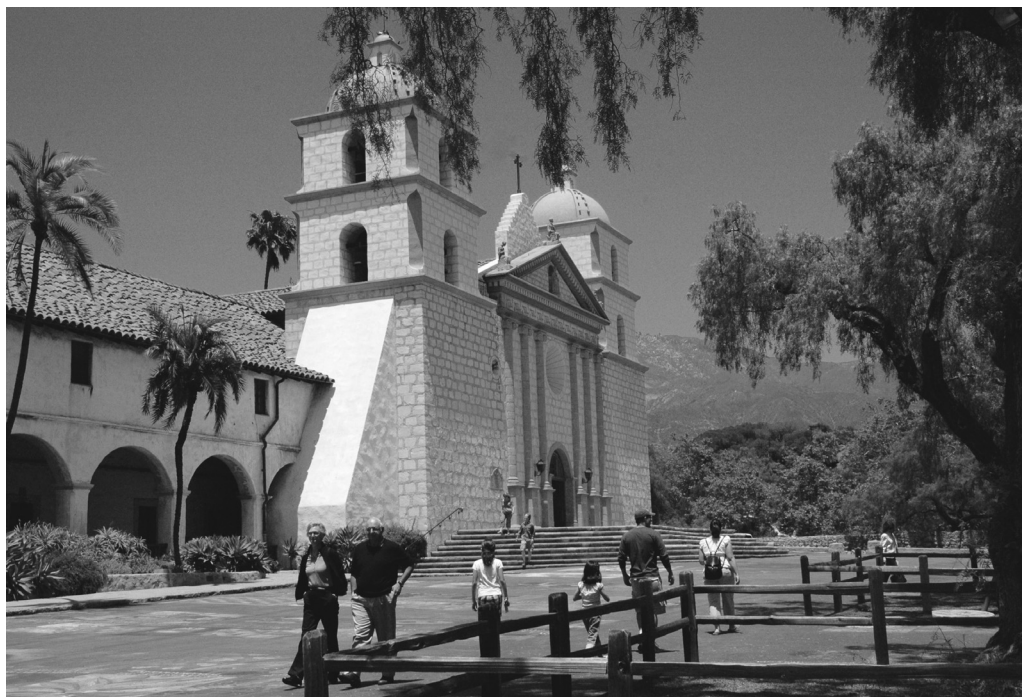
Území současných Spojených států se do pozornosti evropských kolonizátorů dostalo relativně záhy po objevení nového kontinentu Kryštofem Kolumbem v roce 1492. Už v roce 1513 přistáli na území dnešní Floridy **první evropští kolonizátoři vedení španělským dobrodruhem Juanem Poncem de Leonem**. O osm let později (1521) vznikla na obsazeném území první misijní (katolická) stanice, jejíž činnost byla ale relativně brzy ukončena z důvodu neustálých útoků ze strany domorodého obyvatelstva. Podobně dopadaly i další podobné pokusy, a to až do roku 1595, kdy byla založena misionářská osada sv. Augustina, která je považována za první stálou křesťanskou osadu a kolonii na

73 Srov. např. Albanese, Catherine L., *America. Religions and Religion...*, s. 13; Eck, Diana, *A New Religious America...*, s. Inn.

74 Zde je třeba zmínit zejména knihu *Religion in American Life*. Srov. Butler, Jon – Wacker, Grant – Balmer, Randall, *Religion in American Life. A Short History*, New York: Oxford University Press 2003.

75 Tweed, Thomas (ed.), *Retelling U.S. Religious History*, Berkley: University of California Press 1997.

území dnešních Spojených států. Aktivity misionářů však byly omezeny jen na relativně malé území kolem osady. Obdobně dopadly i další misionářsko-kolonizační pokusy vedené z území tzv. Nového Španělska. V roce 1540 se uskutečnila objevitelská výprava pod vedením Francisca Vasqueze de Coronado na území dnešního Nového Mexika, jejímiž členy byli i tři františkánští mniši, kteří založili na obsazeném území misijní stanici. Nicméně až do konce 17. století měly všechny pokusy o trvalejší osídlení tohoto území a s ním spojenou christianizaci jen **krátké trvání**. Situace se začala výrazně měnit po roce 1700, kdy snahy o španělskou kolonizaci této části severoamerického kontinentu začaly získávat systematictější podobu a stejně systematicky se začalo přistupovat i k jeho christianizaci.⁷⁶

Obr. č. 20: Františkánská misie v Santa Barbaře byla založena v roce 1786. Zdroj: Archiv autora

Do roku 1750 tak bylo na území dnešního Nového Mexika založeno 22 nových misijních stanic. Rovněž tak intenzivně probíhala misijní činnost i na dalších územích

⁷⁶ Ke španělské christianizaci Severní Ameriky více viz např. Fisher, James T., *Catholics in America*, Oxford – New York: Oxford University Press, 2000, s. 11–33; nebo Hennesey, James, *American Catholics. A History of the Roman Catholic Community in the United States*, Oxford – New York: Oxford University Press 1981, s. 9–23.

v této době postupně obsazovaných Španěly, zejména v dnešní Arizoně a Kalifornii, kde vznikala promyšlená síť misijních stanic, která byla určena jak k plnění náboženských, tak i polických a ekonomických cílů. Do konce století jich jen v Kalifornii vzniklo 21 a z mnoha z nich vyrostla dnes významná města, jako např. *Los Angeles*, *San Francisko*, *San Diego* či *Santa Barbara*.

Úspěšnější a pro další dějiny Spojených států také mnohem důležitější byly kolonizační aktivity dalších evropských zemí, zejména pak **Anglie**. První snahy o osídlení území dnešních Spojených států ze strany Anglie proběhly na konci 16. století a byly soustředěny více severněji. Prvním pokusem o vznik anglické kolonie bylo založení osady **Roanoke** v dnešní Severní Karolíně, k němuž došlo v roce **1587**. Osada však neměla dlouhého trvání a po třech letech neustálých bojů s domorodými indiánskými kmeny v roce 1590 zanikla. Kolonizační aktivity Angličanů znovu zintenzivněly na začátku 17. století a jejich výsledkem bylo založení osady **Jamestown** (1607) ve Virginii, která se stala také první stálou anglickou kolonií na území Severní Ameriky. Důvody osídlení tohoto území byly **čistě ekonomické**. Původní očekávání se však nenaplnila a úspěch znamenalo až pěstování tabáku. I přes název kolonie, který odkazuje ke královně Alžbětě I., nazývané Panenská královna (Virgin Queen), šlo o kolonii vlastněnou soukromou společností (Virginia Company), což byl v případě anglické kolonizace Severní Ameriky poměrně rozšířený model. Kromě Virginie se anglické osídlení začalo šířit i do severních oblastí zálivu Chesapeake.⁷⁷

Už v roce **1634** tak vzniká kolonie **Maryland**, kterou zakládá Cecilius Calvert, druhý lord Baltimore. Na rozdíl od Virginie je vznik Marylandu výrazně spojen s náboženskými pohnutkami, protože lord Baltimore byl katolík a tato kolonie vzniká právě jako útočiště pro anglické katolíky. Díky tomu se Maryland stává centrem amerického katolicismu a od roku 1790 i sídlem prvního „amerického“ biskupa (sídlo biskupa bylo v Baltimore), a to i přesto, že v něm katolíci nikdy netvořili většinu.

⁷⁷ K otázce kolonizace Severní Ameriky a role náboženství v tomto procesu více viz např. Hall, Timothy L., *Religion in America*, New York: FactsOnFile 2007, s. 1–23; nebo Bulter, Jon – Wacker, Grant – Balmer, Randall, *Religion in American Life: A Short History ...*, s. 1–71.

Exkurz č. 6: Puritáni (z lat. purus = čistý)

Stoupenci kalvinismu uvnitř anglikánské církve usilující o její očistění od katolických prvků. Hnutí puritánů vzniklo v Anglii na konci 16. století. Kolem roku 1600 se hnutí začalo štěpit na tzv. presbyteriány propagující demokratickou volbu církevních představitelů a independenty hlásající nezávislost a autonomii jednotlivých církevních společenství (kongregacionalismus). Tato část puritánů byla někdy také nazývána jako radikální či separatističtí puritáni.

Zdroj: *Judaismus-křesťanství-islám*, 2003

Pro dějiny náboženství v USA je ale klíčová až tzv. **druhá vlna koloniálního osídlení**, která začala ve 20. letech 17. století. Její jádro tvořili **náboženští disidenti**, především radikální (separatističtí) puritáni. Z jejich pohledu ovšem nebyla kolonizace vnímána jen jako nová životní či ekonomická příležitost, jednoznačně u nich totiž převažovaly náboženské motivy a s nimi spojená vysvětlení. Osídlování nových území bylo jimi proto interpretováno jako **součást exodu** – odchodu do zaslíbené země a jako příležitost pro **vznik obrozené křesťanské společnosti**, což zásadním způsobem ovlivnilo jak náboženský étos nově vzniklých amerických kolonií, tak i postupně vznikající americkou identitu (viz dále např. koncept Spojených států jako „města na kopci“).

První skupinu puritánských kolonizátorů tvořili náboženští radikálové, kteří již v letech 1607/1608 odešli z Anglie do exilu v Nizozemí (Amsterdam, Leiden), kde hledali možnost, vzhledem ke kalvinistickému charakteru Nizozemí, vytvořit dokonalou křesťanskou komunitu. Exil v Nizozemí ale nesplnil jejich představy, především díky obavám z odpadlictví a „zkaženosti“, a tak od roku 1617 začínají uvažovat o možnosti dalšího odchodu (exodu). Jednou z eventualit, kterou stále častěji zvažovali, byl odchod do nově vznikajících anglických kolonií v Severní Americe. V roce 1619 začínají jejich představitelé vyjednávat o této možnosti, a to za podmínky vlastní náboženské autonomie. Jednání skončila úspěšně a **10. listopadu 1620** dorazila skupina 121 „leidenských“ puritánů, plujících na lodi **Mayflower**, na americké pobřeží, vylodila se v blízkosti mysu Cod v Massachusettském zálivu a založila osady **Provincetown** a **Plymouth**.⁷⁸

⁷⁸ K roli puritanismu při osídlování a vzniku prvních amerických kolonií více viz např. Bremer, Francis J., *Puritanism. A Very Short Introduction*, Oxford – New York: Oxford University Press 2009.

Obr. č. 21: Podpis tzv. Mayflowereské smlouvy (21. 11. 1620), dokumentu vymezujícího nově vzniklou kolonii jako obec Boží. Zdroj: Jean Leon Gerome Ferris. *The Mayflower Compact*, 1620. In: Wikimedia Commons [online] 3. 8. 2010. [vid. 2013-11-10]. Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Mayflower_Compact_1620_cph.3g07155.jpg?uselang=cs

Obyvatelé nově vzniklé komunity, kteří se začali označovat za „svaté“ (*Saints*), ve svém pojetí církve a křesťanství vycházeli z myšlenek kazatele „leidenské“ obce a jednoho ze zakladatelů kongregacionalismu **Johna Robinsona** (1575–1625), jejichž jádrem, kromě naprosté autonomie jednotlivých sborů (církví), byl i důraz na mravní čistotu a pojetí církve jako dokonalé křesťanské společnosti plně se prolínající se státem. Tyto představy se promítly do tzv. **Mayflowereské smlouvy** (21. 11. 1620), která se stala základem pro další fungování plymouthské kolonie, a která vycházela z předpokladu, že osudy „svatých“ jsou výsledkem **smlouvy mezi nimi a Bohem**, který jim dal novou zemi k dispozici, aby zde mohli založit dokonalou křesťanskou obec. Nově vzniklá kolonie tak byla organizována jako **dokonalá křesťanská obec**, jejímž hlavním zákonem byla Bible. To platilo až do roku 1691, kdy se plymouthská kolonie stala součástí Massachusetts.⁷⁹

Na osídlení „Otců poutníků“ začaly koncem 20. let 17. století navazovat další skupiny náboženských exulantů (disidentů). Většinu z nich však tvořili ne-separatističtí puritáni (presbyteriáni). Jedna z těchto skupin, vedená **Johnem Withropem** (1587–1649), se usadila v roce **1630** na územích na sever od Plymouthu a založila kolonii v Massachusetts. Tento migrační proud byl mnohem silnější (cca 50.000 lidí v průběhu 10 let). Právním

⁷⁹ Kromě mnoha dalších skutečností „vděčí“ Američané komunitě v Plymouth také za jeden z nejvýznamnějších amerických svátků, kterým je Den děkuvzdání (Thanksgiving Day). Tímto svátkem si Američané připomínají první náročný rok, který noví přistěhovalci přežili jen díky pomoci sousedních indiánských kmenů.

základem kolonie byla tzv. **Massachusettská charta (1691)**, která výrazně privilegovala členy puritánské komunity a která rovněž obsahovala výrazně náboženský podtext.

Exkurz č. 7: „Město na pahorku“ v americké politické rétorice

[...]I have been guided by the standard John Winthrop set before his shipmates on the flagship Arbella three hundred and thirty-one years ago, as they, too, faced the task of building a new government on a perilous frontier. „We must always consider“, he said, „that we shall be as a city upon a hill — the eyes of all people are upon us“. Today the eyes of all people are truly upon us — and our governments, in every branch, at every level, national, state and local, must be as a city upon a hill — constructed and inhabited by men aware of their great trust and their great responsibilities [...].

*Projev zvoleného prezidenta Johna F. Kennedyho
k zákonodárnému sboru státu Massachusetts v roce 1961*

[...]I've spoken of the shining city all my political life, but I don't know if I ever quite communicated what I saw when I said it. But in my mind it was a tall proud city built on rocks stronger than oceans, wind-swept, God-blessed, and teeming with people of all kinds living in harmony and peace, a city with free ports that hummed with commerce and creativity, and if there had to be city walls, the walls had doors and the doors were open to anyone with the will and the heart to get here. That's how I saw it and see it still[...].

Projev Ronalda Reagana u příležitosti konce jeho prezidentského úřadu, leden 1989

I v případě založení kolonie v Massachusetts sehrálo klíčovou roli náboženství a, podobně jako obce „Otců poutníků“, měly být nově založené komunity v podstatě **ideálními křesťanskými komunitami**, které měly sloužit za vzor ostatním. Dokladem je již mnohokrát zmíněný projev Johna Winthropa *Vzor křesťanské lásky*, v němž přirovnává nově vzniklou kolonii k „**městu na pahorku**“ (*A City upon a Hill*), které bude zářit jako vzor pro všechny ostatní. Tento obraz se pak stane jak vyjádřením **amerického exceptionalismu**, tak velmi oblíbenou rétorickou figurou, k níž se budou často vracet nejen další náboženští myslitelé, ale i celá řada politiků.⁸⁰

Massachusettská kolonie byla založena na směsi **puritánské nekompromisnosti** a **obchodnického pragmatismu** a alespoň z počátku jí byla naprosto cizí myšlenka náboženské tolerance. Dokladem je nejen zmíněná Massachusettská charta, která jednoznačně privilegovala původní členy puritánských obcí a presbyteriánskou církev stavěla do pozice církve státní, ale především **pronásledování ostatních „sektářských“ skupin**,

⁸⁰ K této problematice více viz např. Witham, Larry, *A City Upon a Hill. How Sermons Changed the Course of American History*, New York: HarperCollins 2007.

zejména kvakerů a baptistů, které nezřídka končilo nejen nuceným exilem, ale i popravami (např. hromadné exekuce kvakerů v letech 1659 až 1660).

Obr. č. 22: Ann Hutchinsonová (1591-1643), jedna z nejzajímavějších a nejkontroverznějších postav dějin amerického náboženství. Zdroj: Edwin Austin Abbey. *Anne Hutchinson on Trial*. In: Wikipedia [online] 6. 2. 2009. [vid. 2013-11-10]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Anne_Hutchinson_on_Trial.jpg

Právě tato uzavřenost massachusettské komunity nakonec vedla ke vzniku některých dalších kolonií. Po střetu s představiteli massachusettské komunity zakládá v roce **1636** náboženský radikál **Roger Williams** (1603–1683) osadu **Providence** a s ní i kolonii **Rhode Island**, která jako první americká kolonie přijímá za **základní zásadu náboženskou toleranci a striktní oddělení světské a duchovní moci**. Rhode Island se záhy stává útočištěm radikálů a náboženských disidentů jak z Evropy, tak i z nově vznikajících kolonií.

Jednou z nejvýznamnějších „exulantek“ v Rhode Islandu se stala **Anne Hutchinsonová** (1591–1643), náboženská myslitelka a reformátorka, která kladla velký důraz na osobní zkušenost s Bohem a její rozhodující roli v procesu spásy člověka. Právě toto její zdůrazňování náboženského individualismu, spolu s kritikou náboženských autorit a zdůrazňováním rovnoprávnosti mužů a žen v náboženských otázkách, vedlo ke konfliktu s massachusettskými puritány v čele s guvernérem Winthropem a následnému vyhnání Ann Hutchinsonové. Její postava se pak podobně jako postava Rogera Williamse stala inspirací pro celou řadu náboženských nonkonformistů (např. baptistů).

Mezi puritánskými koloniemi kolem Massachusettského zálivu, které se záhy začaly označovat jako Nová Anglie, a koloniemi okolo zálivu Chesapeake (Virginia, Maryland), ležel pás území, které bylo v držení Nizozemí (tzv. *Nové Nizozemí*). Jeho centrem byla pevnost Nový Amsterdam. Toto území však bylo Angličany dobytý již v 60. letech 17. století a bylo přejmenováno na New York. Postupem času se z něj vydělují nová území/kolonie jako např. New Jersey, Delaware a Pensylvánie. Vzhledem k poněkud rozdílnému způsobu svého vzniku byly tyto kolonie od počátku mnohem více nábožensky tolerantnější a otevřené i jiným náboženským proudům než puritanismu. To platilo zejména o koloniích v New Yorku a Pensylvánii, které poskytovaly azyl mnoha náboženským non-konformistům.⁸¹

Pensylvánie vznikla v roce **1681** jako soukromá kolonie britského šlechtice **Williama Penna** (1644–1718), jejímž cílem bylo poskytnout útočiště náboženské skupině **kvakerů** a zároveň jim umožnit naplnit, podobně jako u jiných náboženských skupin, jejich sen o vytvoření „dokonalé křesťanské“ obce. O tomto cíli, kromě mnoha dobových dokumentů, svědčí i jméno hlavního města nově založené kolonie „Filadelfie“, které vyjadřovalo jádro kvakerského učení – lásku k bližnímu a náboženské rovnostářství. I přesto, že Pensylvánie vzniká jako „kvakerská kolonie“, byla od počátku otevřená všem dalším protestantským denominacím a záhy se stává místem exilu dalších radikálních skupin, jako např. menonitů, amišů, apod.⁸²

Exkurz č. 8: Kvakeři (z angl. *quake* = *chvět se*)

Náboženská společnost, jejíž oficiální název zní *Náboženská společnost přátel* (Religious Society of Friends), byla založena v roce 1647 **Georgem Foxem** (1624–1691) v Anglii. Je často počítána mezi představitele tzv. radikální reformace. Jádrem nauky bylo učení o „vnitřím světle“, individuální duchovní inspiraci vedoucí k poznání a spáse. K tomuto „vnitřnímu světle“ Božího ducha je podle kvakerů možné dospět pomocí „tiché pobožnosti“ umožňující bezprostřední zkušenost Boha. Součástí „kvakerských reforem“ bylo odstranění svátostí a duchovního stavu, pacifismus, rovnostářství a náboženská tolerance.

Zdroj: *Judaismus-křesťanství-islám*, 2003

„Azyl“ zde ale nachází i další skupiny – němečtí luteráni, holandští kalvinisté, židé či shakeři. Díky tomu se tzv. „střední kolonie“ stávají **nábožensky nejvíce diverzifikova-**

81 K problematice náboženské tolerance v koloniální době více viz např. Beneke, Chris, *Beyond Toleration. The Religious Origins of American Pluralism*, Oxford – New York: Oxford University Press 2007, s. 15–59.

82 K otázce „alternativních“ či „radikálních“ náboženských skupin v koloniální Americe více viz např. Stein, Stephen J., *Alternative American Religion*, Oxford – New York: Oxford University Press 2000, s. 23–75.

nými anglickými koloniemi v Severní Americe a zároveň velmi záhy začaly uplatňovat v té době poměrně širokou náboženskou toleranci.

V jistém ohledu je ale možné říci, že relativně velkorysá náboženská tolerance přítomná v koloniích jako Pensylvánie, Rhode Island či New York byla v koloniální Severní Americe **spíše výjimkou než pravidlem**. Jižní kolonie (Virginia, Karolíny, Georgia) byly poměrně konzervativní a dominovala v nich anglikánská církev. V koloniích tzv. Nové Anglie se dokonce některé náboženské skupiny (presbyteriáni či kongregacionalisté) dostaly do postavení „státních“ církví, a to i přesto, že formálně zde neexistoval institucionalizovaný vztah mezi církví a státem. Uvedená skutečnost vedla k jasné **mocenské dominanci** těchto skupin, která byla navíc podtržena faktem, že všichni členové komunity museli platit daně na podporu těchto dominantních skupin a občas se dokonce účastnit jejich bohoslužeb, bez ohledu na svoji náboženskou afiliaci. Proklamovaná náboženská tolerance je v těchto koloniích v lepším případě jen příkladem **„pasivního“ akceptování** jiných náboženských skupin/menšin, které ovšem **mnohdy přerůstá v jejich pronásledování** (viz pronásledování kvakerů v „puritánských“ koloniích).⁸³

Exkurz č. 9: Mennonité a amišové

Mennonité jsou protestantská církev navazující na tradice holandského novokřtěnectví. Po pádu novokřtěnecké komunity v Münsteru ji založil původně katolický kněz **Menno Simons** (1496–1561). Na rozdíl od radikálního novokřtěnectví, které bylo spíše městskou záležitostí, a které požadovalo rychlou změnu církevního, společenského a politického pořádku, vzniklo mennonitsví jako pacifistická skupina, preferující život v odloučených venkovských komunitách prosazujících princip ekonomické autarkie. Důraz je přitom kladen jak na život v komunitě představující ideální křesťanskou obec, tak i na osobní vztah s Bohem a s ním spojenou osobní zodpovědnost.

Amišové jsou jednou z odnoží mennonitů, kterou založil ke konci 17. století švýcarský příznivec mennonitství **Jacob Amman** (1656–1730). V základních východiscích se amišové velmi blíží mennonitům. Mnohem více ale zdůrazňují princip podřízení se vůli obce/církev (Ordnung), odmítnutí egoismu a s ním spojené pýchy (Hochmut) a naopak zdůraznění klidu a rozvahy (Gelassenheit). Širší veřejnosti jsou obě hnutí známá především specifickým způsobem života založeným na kulturním konzervatismu, odmítáním technického pokroku, vysokou mírou uzavřenosti a úzkostlivým dodržování zvyků a tradic, k nimž patří např. i používání archaických forem němčiny.

Zdroj: *Judaismus-křesťanství-islám*, 2003

83 Více viz např. Bonomi, Patricia U., *Under the Cope of Heaven. Religion, Society, and Politics in Colonial America*, Oxford – New York: Oxford University Press 2003, s. 13–39.

Ve všech koloniích měla ale náboženská tolerance své meze a těmi bylo křesťanství – jakákoli náboženská činnost, která byla považována za nekřesťanskou či v rozporu s biblickým pohledem na svět, byla nekompromisně pronásledována. To platí zejména o praktikách považovaných za **pohanské**, k nimž patřily především náboženské praktiky domorodého obyvatelstva a rovněž původní náboženství stále se zvětšující skupiny černých otroků. Dobrým dokladem je známý příklad **čarodějnických procesů v Salemu** (1692), za nímž kromě vypjatého náboženského fanatismu a osobní nevraživosti, stály i praktiky přírodní magie, provozované jednou z obviněných, otrokyní Titubou.

Jedinou „tolerovanou“ ne-křesťanskou skupinou byli **židé**, kteří ale až do poloviny 19. století tvořili jen malé komunity usazené již v době holandské kolonizace v New Yorku a později v přístavních městech jižních kolonií (např. Savannah). Na rozdíl od současné situace, kdy je naprostá většina židovských komunit tvořena potomky aškenázských Židů ze střední a východní Evropy, tvořili dominantní skupinu v koloniální době **sefardští Židé**. Z této doby přitom nejsou zaznamenány žádné zprávy o výraznějším napětí, či snad organizovaném pronásledování Židů, k němuž poměrně pravidelně docházelo v tehdejší Evropě.⁸⁴

84 O problematice judaismu v koloniální době více viz např. Diner, Hasia R., *Jews in America*, Oxford – New York: Oxford University Press 1999, s. 11–31.

Mapa č. 1 : Zastoupení náboženských skupin v anglických koloniích v Sev. Americe v roce 1720.
Zdroj: Nash, Gary – Smith, Carter, Atlas of American History, 2007

Pokud bychom stručně shrnuli výše uvedené, pak i přes poměrně hluboce zakořeněnou představu o „odvěké náboženské pluralitě a toleranci“ Spojených států byla přinejmenším situace v prvních sto padesáti letech existence evropských kolonií na území Severní Ameriky poněkud fádňější. Samozřejmě v porovnání s většinou evropských zemí (zvláště pak zemí střední Evropy) zde míra náboženské tolerance byla v tehdejší době relativně vysoká.

Především se ale ukazuje, že i přes mnohé podobnosti tvořila každá z kolonií dosti svébytný systém, a to nejen ve vztahu k náboženství, které nás zajímá nejvíce. Jinak řečeno, místo výroků o náboženské pluralitě by asi bylo adekvátnější mluvit v této době spíše o **pluralitě ve vztahu k náboženství**, která v sobě zahrnuje, jak jsme mohli vidět například v případě Pensylvánie či Rhode Islandu, jak náboženskou toleranci, tak preferování náboženské exkluzivity spojené s prosazováním dominantního postavení konkrétní náboženské skupiny.

Situace se začala výrazněji měnit v průběhu 18. století, kdy pod vlivem osvícenství, ale i v **důsledku sociodemografických proměn** dochází i v těch koloniích, v nichž existovaly privilegované náboženské skupiny, k zavedení principů náboženské tolerance a odstranění finančního a dalšího zvýhodňování privilegovaných skupin.

Tomu v mnoha koloniích předcházela úpadek původního náboženského entuziasmu a postupné snižování původní rigidnosti některých požadavků zakotvených v dokumentech typu Mayflowerská či Massachusettská smlouva, protože stále sílící skupiny nově příchozích imigrantů se neohdly smířit s nižším postavením, které jim tyto dokumenty vymezovaly. Zároveň se ale začalo ukazovat, že požadavky (např. na tzv. viditelnou svatost) v nich uvedené nechtějí či nemohou nadále akceptovat ani nové generace, vzešlé z původních zakladatelů. Tak byla narušena původní „dohoda“, podle níž se plnoprávními občany stávají jen „svatí“, tedy plnohodnotní členové církve. Nutnost kompromisu nakonec vedla k přijetí principu „**Úmluvy poloviční cesty**“ (1662).

Zejména v oblasti Nové Anglie však tyto proměny probíhaly poměrně pomalu a ještě na začátku 19. století bylo celkem obvyklé, že k výkonu některých povolání byla **vyžadována akceptace jistých náboženských „idejí“** – např. držitelé státních úřadů museli být protestanté, zájemci o veřejné funkce museli veřejně deklarovat svoje křesťanství či složit trinitářskou zkoušku.⁸⁵

85 Více viz např. Wald, Kenneth D., – Calhoun-Brown, Allison, *Religion and Politics in the United States*, Lanham – New York: Rowman&Littlefield 2011, s. 37–63.

Exkurz č. 10: Arminiánství

Nauka vycházející z díla holandského protestantského teologa *Jakoba Arminia* (1560–1609), který byl přesvědčen, že ortodoxní kalvinistická nauka o dvojí predestinaci upírá mnohým lidem naději na jejich spásu a jiným dává naopak falešnou jistotu vyvolení. Podle Arminia Ježíš jako prostředník Boha zemřel za všechny lidi, ale Bůh předem věděl, že vyvolení uvěří a vytrvají do konce, zatímco zavržení se nebudou kát a neuvěří. Arminiánství se dostalo do střetu s kalvínskou ortodoxií a jeho následovníci uveřejnili v roce 1610 tzv. Remonstranci (odtud také označení remonstranti). *Dordrechtská synoda* (1618–1619) arminiánství odsoudila.

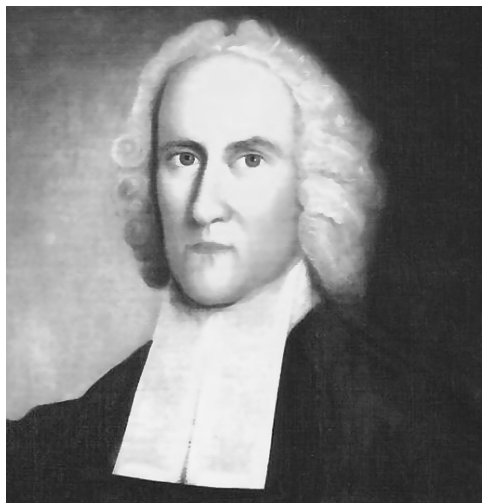
Zdroj: *Judaismus-křesťanství-islám, 2003*

Další velkou výzvou, která se začíná objevovat zejména od 1. poloviny 18. století, se stává osvícenství, které se velmi úspěšně šířilo především ve velkých přístavních městech (New York, Filadelfia, Boston). Mezi vyššími a vzdělanými vrstvami se šířily myšlenky **deismu** a **skepticismu**, které postupující odklon od původního puritánského étosu jen prohlubovaly. Jedním z projevů této skutečnosti byla na jedné straně **instrumentalizace náboženství** a na straně druhé **volání po zásadní obrodě** a **hledání náboženských alternativ**.

III.1.1. První velké (náboženské) probuzení

První náznaky velké „změny“ se objevily v polovině 30. let 18. století, kdy s požadavkem zásadní duchovní obnovy americké společnosti vystoupil kongregacionalistický kazatel **Jonathan Edwards** (1703–1758). Ten svoje vystoupení spojoval s masovými kázáními, na nichž varoval před konečnou zkázu, líčeními pekelných hrůz a nutností pokání a návratu k původním puritánským hodnotám jako záruce spásy. Tyto názory jsou obsaženy i v jeho zřejmě nejznámějším kázání nazvaném *Hříšníci v rukou rozhněvaného Boha* (1741), které se stalo vzorem pro celou řadu dalších kazatelů. Dalším z cílů jeho kritiky, kromě uvolňující se morálky, bylo rovněž **arminiánství**, které se stále více pro-sazovalo mezi jednotlivými puritánskými obcemi. Oproti arminianismu zdůrazňoval Edwards plnou Boží suverenitu v procesu lidské spásy a požadoval návrat k původnímu puritánskému kalvinismu, včetně jeho učení o dvojí predestinaci. Svoji horlivou činností si záhy získal celou řadu následovníků a podařilo se mu zahájit „obrodný“ proces označovaný jako **1. velké (náboženské) probuzení**.⁸⁶

⁸⁶ Ke kontextu a průběhu 1. velkého (náboženského) probuzení viz např. Bonomi, Patricia U., *Under the Cope of Heaven. Religion, Society, and Politics in Colonial America...*, s. 131–161.

Obr. č. 23: Jonathan Edwards (1703–1758) – jedna z klíčových postav tzv. 1. velkého probuzení. Zdroj: Jonathan Edwards. In: Wikimedia Commons [online] 3.8.2005. [vid. 2013-11-10]. Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jonathan_Edwards.jpg

K zásadnímu zlomu v tomto náboženském revivalu dochází na konci 30. let, kdy do amerických kolonií přichází anglický duchovní **George Whitefield** (1714–1790), výrazně ovlivněný wesleyánskou spiritualitou a německým pietismem. Díky svému charismatu a schopnosti pomocí srozumitelného jazyka zaujmout široké vrstvy posluchačů se Whitefield stal na území anglických kolonií velmi úspěšným kazatelem, jehož kázání naslouchaly desetitisícové zástupy (např. jeho kázání v *Cambuslangu* v roce 1742 se údajně účastnilo až 30.000 lidí), ale pozornost a obdiv mu věnovaly i osobnosti, které reprezentovaly opačný proud amerického myšlení, osvícenství, jako např. Benjamin Franklin.

Obr. č. 24: George Whitefield (1714–1790) během svých kázání oslovoval široké vrstvy obyvatel a pomohl tak úspěšně šířit étos 1. velkého probuzení. Zdroj: George Whitefield. In: Wikimedia Commons [online] 17. 2. 2009. [vid. 2013-11-10]. Pod licencí: GNU Free Documentation License (viz http://commons.wikimedia.org/wiki/Commons:GNU_Free_Documentation_License?uselang=cs). Dostupné z: [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Whitefield_\(head\).jpg?uselang=cs](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Whitefield_(head).jpg?uselang=cs)

Úspěch 1. velkého probuzení byl veliký. Kromě jednoznačného náboženského revivalu a s ním spojeného náboženského obrození tradiční puritánské religiozity se na území dostávají nové náboženské myšlenky a proudy. V tomto kontextu jde zejména o **metodismus**, který sehrál klíčovou úlohu v proměnách amerického náboženství na konci 18. a na začátku 19. století. Dále se jednoznačně posiluje **demokratický aspekt náboženského života** v Severní Americe a v neposlední řadě se objevuje fenomén, který bude ovlivňovat dějiny amerického náboženství až do současnosti a postupně dokonce „vytlačí“ z výsluní tradiční denominace, jakými jsou např. kongregacionalisté, episkopalisté či presbyteriáni. Tímto fenoménem je **evangelikalismus**, vycházející z požadavku náboženské obrody a každodenního christocentrismu, s nimiž přichází právě 1. velké (náboženské) probuzení.

Exkurz č. 11: Náboženství a vysoké školství v koloniální Americe

Podobně jako většina klíčových záležitostí v životě koloniální Ameriky bylo s náboženstvím spojeno i vysoké školství. Naprostá většina dnes slavných amerických univerzit tvořících tzv. břečťanovou ligu (Ivy League) vznikla jako instituce zaměřené na vzdělávání duchovních. V roce 1636 vzniká *Harvard* s cílem primárně vzdělávat duchovní, aby nedošlo k situaci, kdy „budeme muset vpustit do církve negramotné duchovní, až se naši současní duchovní obrátí v prach“. V roce 1701 je založen puritány z Connecticutu *Yale*. Důvodem byla obava z „liberalizace“ duchovních z Harvardu. V průběhu 1. velkého probuzení vzniká v roce 1746 presbyteriánská kolej v New Jersey jako nástupkyně tzv. *Roubené koleje Williama Tenneta*, jejímž cílem bylo vychovávat duchovní v duchu myšlenek revivalistického hnutí. Z této koleje vzniká *Princetonská univerzita*. Náboženské motivy však stály i za vznikem dalších amerických univerzit: *Kolumbijská univerzita* (anglikáni), *Brownova univerzita* (baptisté), *Rutgersova univerzita* (holandští kalvinisté), *Dartmouthská univerzita* (kongregacionalisté).

III.2. Náboženská situace po vzniku samostatných Spojených států

Válka o nezávislost amerických kolonií (1775–1783) vedla k několika významným institucionálním změnám, které zásadním způsobem ovlivnily další vývoj náboženské situace.⁸⁷ Šlo hlavně o následující skutečnosti: (1) **Vytvoření institucionální autonomie** některých náboženských skupin s tradičně silnými vazbami na Evropu; (2) **Vytvoření legislativního rámce** vymezujícího vztah státu a náboženských společností; (3) Vytvoření podmínek pro **další nárůst etnické a náboženské plurality**.

III.2.1. Vytváření institucionální autonomie

Jednou z náboženských skupin, kterých se americká válka o nezávislost a s ní spjatý vznik Spojených států dotkla nejvíce, byla **anglikánská církev** působící zejména v jižních koloniích. Díky pochopitelným vazbám této denominace na Velkou Británii byla mnoha obyvateli nově vzniklého státu vnímána jako neloajální a nepřátelská instituce. Toto její negativní hodnocení ještě prohluboval fakt, že na území nově vzniklých Spojených států nebyl ustanoven žádný anglikánský biskup (nebyl zde ani po celou dobu existence kolonií) a z hlediska církevní hierarchie tak byl život anglikánů závislý na rozhodnutí biskupů v Anglii. Není proto divu, že záhy po ukončení války o nezávislost se američtí anglikáni, a to nejen ti, kteří od počátku sympatizovali s myšlenkami americké revoluce, snažili co nejdříve etablovat potřebnou církevní hierarchii na území nově vzniklého státu a spolu s tím se rovněž symbolicky emancipovat od církevních struktur ve Velké Británii. Součástí toho procesu bylo jednak přejmenování anglikánské církve v USA na **Episkopální církev ve Spojených státech**, a jednak konsekrace prvních biskupů této církve, k níž došlo v letech 1784 (*Samuel Seabury*) až 1787 (*William White* a *Samuel Provoost*). Proces emancipace episkopální církve byl dovršen v roce **1789**, v němž ve Filadelfii proběhlo **první shromáždění biskupů Episkopální církve ve Spojených státech**, které přijalo **první konstituce** episkopální církve. Tento akt formálně dokončil oddělení episkopální církve od anglikánské církve. Ve stejném roce pak byla ještě přijata **úprava Book of Common Prayer**, kterou se z modliteb vynechaly zmínky o britském panovníkovi.

⁸⁷ Více viz např. Holmes, David L., *The Faiths of the Founding Fathers*, Oxford – New York: Oxford University Press 2006.

Obr. č. 25: Katedrála sv. Petra a Pavla ve Washingtonu, D.C., známá také jako Národní katedrála, je největším a nejvýznamnějším svatostánkem Episkopální církve v USA. Zdroj: AgnosticPreachersKid. *The Washington National Cathedral*. In: *Wikimedia Commons* [online] 11. 3. 2009. [vid. 2013-11-10]. Pod licencí: *Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0* (viz <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>). Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Washington_National_Cathedral_in_Washington,_D.C..jpg

V podobné situaci byla také **katolická církev**, která rovněž postrádala existenci významných struktur a církevních úřadů na území nově vzniklého státu. Do války o nezávislost spadaly totiž katolické farnosti v amerických koloniích pod jurisdikci londýnského biskupa. Oproti anglikánům/episkopálům nemuseli ale katolíci v průběhu války v období prvních let existence nezávislých Spojených států dokazovat svoji loajalitu k novému režimu. Naopak je možné říci, že válka o nezávislost **pomohla ke zlepšení obrazu amerických katolíků** ve většinově protestantské společnosti. Důvodem bylo jednak spojenectví s katolickou Francií, které ve válce sehrálo významnou úlohu, a jednak i přímá účast některých katolíků (např. Daniel Carroll, Tadeusz Kosciuszko, markýz de Laffayette) na revoluci. Významným krokem směrem k etablování samostatné struktury katolické církve v USA bylo ustanovení **Johna Carrola** (1735–1815) prvním americkým biskupem se sídlem v Baltimore (1789). Až do poloviny 19. století byl ale počet katolíků a vliv katolické církve relativně malý.⁸⁸

⁸⁸ Více viz např. Fisher, James T., *Catholics in America...*, s. 33–51; nebo Hennesey, James, *American Catholics. A History of the Roman Catholic Community in the United States...*, s. 55–116.

III.2.2. Vytvoření legislativního rámce

Díky vlivu osvícenství se většina politické reprezentace nového státu plně ztotožňovala s ideou náboženské tolerance. „Koloniální“ rozdíly v přístupu jednotlivých států unie se přitom ukazovaly být stále více neudržitelné a docházelo k **postupnému odstraňování diskriminační legislativy** (platné zejména v Nové Anglii). Prvním zákonem, který zatím na státní úrovni řešil otázku náboženské tolerance spojené s principem oddělení státu a církve, byla tzv. **Virginská statuta**, přijatá na popud Thomase Jeffersona v roce 1786.⁸⁹

Na federální úrovni byl tento princip akceptován až v roce 1798 s přijetím **prvního dodatku americké ústavy**, který explicitně zaváděl princip oddělení státu a církve a vytvářel rámec pro institucionálně zakotvenou náboženskou toleranci a prostor pro růst náboženské plurality. Plná aplikace těchto principů do každodenního života však trvala ještě několik desetiletí, protože zejména státy v Nové Anglii stále bazírovaly na daňové podpoře Kongregacionalistické církve, resp. na formální akceptaci některých náboženských dogmat (např. tzv. antiunitářská přísaha).

III.2.3. Vytvoření podmínek pro další nárůst etnické a náboženské plurality

Vznik USA s sebou přinesl i **odstranění některých omezení** (např. dalšího osídlování území na západ od Apalačských hor), která v předchozích letech a desetiletích brzdila další rozvoj tohoto území, a umožnil tak další expanzi směrem na západ. To přineslo narůstající **ekonomickou prosperitu, demografický růst** a v neposlední řadě i **větší otevřenost vůči přistěhovalcům**.

S nárůstem počtu přistěhovalců rostla i **náboženská diverzita**, a to hned z několika důvodů. (1) Výrazně posilovaly některé náboženské skupiny, které byly spíše **marginální** a v náboženském životě americké společnosti hrály jen malou roli, což byl příklad *židovské komunity*. (2) Výrazně posilovaly skupiny, které byly **marginalizovány z ideologicko-teologických** důvodů. S nárůstem počtu svých členů získávaly větší sebevědomí a mnohem výrazněji vstupovaly do veřejného prostoru. Do této skupiny bychom mohli zařadit například *katolíky*. (3) Expanze na západ a otevření se imigračnímu proudu začala do USA lákat i **skupiny z velmi vzdálených kultur**. Do Spojených států tak vedle Evropanů, kteří stále tvořili „přistěhovalceké jádro“, začali přicházet i např. Japonci, Fili-

⁸⁹ Více viz Wald, Kenneth, D. – Calhoun-Brown, Allison, *Religion and Politics in the United States...*, s. 63–105; nebo Holmes, David L., *The Faiths of the Founding Fathers...*, s. 79–91.

pínci, Číňané apod. Celkem pochopitelně si s sebou přinesli i své náboženské systémy – *buddhismus*, *šintó*, *taoismus*, apod. (4) Zesílená migrace ještě více podtrhla amalgamační charakter americké kultury a společnosti. Tím vzniklo ideální prostředí pro **vytváření synkretických náboženských novotvarů**, z nichž mnohé, jako např. *theosofie*, *nová myšlenka* či *mormonismus*, sehrály významnou roli nejen na území USA.

ROK	POČET OBYVATEL	PŘÍRŮSTEK V %
1790	3.929.214	–
1800	5.308.483	35,1
1810	7.239.881	36,4
1820	9.638.453	33,1
1830	12.866.020	33,5
1840	17.069.453	32,7
1850	23.191.876	35,9
1860	31.443.321	35,6
1870	39.818.449	26,6

Tab. č. 3: Vývoj v letech 1790–1870. Zdroj: Resident Population Data. Resident Population Data – 2010 Census.

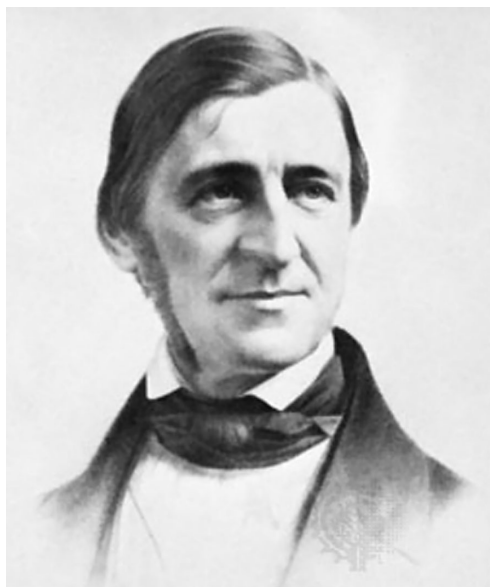
Velmi významným náboženským a duchovním fenoménem, který se začal výrazněji prosazovat na přelomu 18. a 19. století, byly četné synkretistické skupiny reprezentující tzv. **metafyzické náboženství**.⁹⁰ Mezi nimi v této době vynikalo zejména **unitářské hnutí** a **transcendentalismus**. Unitářské hnutí částečně navazovalo na některé radikální proudy světové reformace (např. sociánství), a to zejména v jejich kritice některých tradičních křesťanských dogmat, především trojičního dogmatu. Klíčovou roli při jeho vzniku však sehrály některé proudy vzešlé z osvícenské tradice, jako například z tzv. německého nového kriticismu. Z pohledu tradičních křesťanských denominací proto unitářství představovalo velmi značný problém.

První unitářské skupiny začaly vznikat v 70. letech 18. století v Anglii. První unitářská kongregace na území Spojených států byla založena v Bostonu v roce **1782 Jamesem Freemanem** (1759–1835). Klíčovou roli v šíření unitářských myšlenek a tím i ve výrazném nárůstu popularity unitářství sehrál **Joseph Stevens Buckminster** (1784–1812), který působil na počátku 19. století. Velmi záhy si získal podporu mezi liberálními městskými

90 K fenoménu metafyzického náboženství a jeho rozkvětu v 19. století více viz např. Fuller, Robert C., *Spiritual, But Not Religious: Understanding Unchurched America*, Oxford – New York: Oxford University Press 2001, s. 13–75; nebo Albanese, Catherine L., *A Republic of Mind and Spirit. A Cultural History of American Metaphysical Religion*, New Heaven – London: Yale University Press 2007, s. 121–177.

vrstvami a začal se prosazovat i na akademické půdě, což dokládá i fakt, že někdy kolem roku 1805 se unitarianismus stává dominantním proudem na Harvardu.

Druhé z uvedených hnutí, **transcendentalismus**, je rovněž pokračovatelem myšlenkových proudů konce 18. a počátku 19. století, v tomto případě zejména transcendentální filosofie německého filosofa *Immanuela Kanta* (1724–1804) a německého a anglického romantismu, především myšlenek *Samuela Tylora Coleridge* (1772–1834). Zároveň se ale opírá i o puritánský moralismus a kvakerské učení o vnitřním světle (v transcendentalistickém pojetí intuici). Zakladatelem hnutí byl *Ralph Waldo Emerson* (1803–1882) autor díla *Příroda*. V něm tvrdí, že skutečnou pravdu není možné nalézt ani v tradičních (organizovaných) náboženstvích, ani v posvátných knihách, jako například v Bibli, a ani v moderních vědeckých institucích. Pravým „učitelem“ je příroda sama. Jedním z důsledků tohoto názoru je prosazování myšlenky **holismu**, jehož důležitým pojmem je *Over-Soul* (konečná autorita transcending lidský intelekt a sloužící jako spojnice mezi individuálním Já a věčným základem veškeré existence). Dalším významným představitelem byl *Henry David Thoreau* (1817–1862), autor děl *Walden* a *Občanská neposlušnost*.⁹¹

Obr. č. 26 : *Ralph Waldo Emerson* (1803–1882), klíčová postava transcendentalistického hnutí. Zdroj: *Ralph Waldo Emerson*. In: *Wikispaces [online]* 20. 10. 2008. [vid. 2013-11-10]. Pod licencí: *Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0* (viz <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>). Dostupné z: <http://avhs-apush.wikispaces.com/file/detail/RalphWaldoEmerson.jpeg>

Obě výše zmíněná hnutí souvisí nejen s nárůstem náboženské plurality, ale také s rostoucím **rozdílem mezi velkými městy a venkovem**, stejně jako rozdílem mezi vzděla-

91 K roli transcendentalismu na soudobé americké náboženství více viz Albanese, Catherine L., *A Republic of Mind and Spirit. A Cultural History of American Metaphysical Religion...*, s. 121–177.

nými elitami a zbytkem společnosti. Zatímco městské intelektuální elity tíhly k universalismu a liberálnímu přístupu k náboženství, venkovské obyvatelstvo si stále udržovalo úzký vztah k tradičnímu „americkému protestantismu“. Obavy z rozšíření „městského liberalismu“ vedly k růstu vlivu náboženských skupin, které kladly důraz na silný, osobní vztah s Bohem a myšlenku „projevené svatosti“. Mezi těmito skupinami vynikali zejména **baptisté a metodisté**.

III.2.4. Druhé velké (náboženské) probuzení

Právě baptističtí a metodističtí kazatelé stáli u zrodu dalšího revivalistického hnutí označovaného jako **2. velké (náboženské) probuzení**, které se nejprve projevilo **ve venkovských oblastech západní části USA**, a které se začalo objevovat v průběhu 90. let 18. století. Mezi nimi vynikali na počátku 19. století metodisté **Francis Ashley**, proslulý svými četnými kázáními a intenzivní misijní činností, a **Peter Cartwright**. Ve svých kázáních kladli důraz zejména na kritiku rutinizace náboženského života a podporovali myšlenku vnitřní konverze (znovuzrození v Kristu, odtud také jedno z označení jimi prosazované formy křesťanství – re-born Christianity). Na rozdíl od většiny představitelů 1. velkého probuzení vycházeli tyto kazatelé z arminiánství, které více vyhovovalo jejich důrazu na roli jedince. Postupem času se k tomuto revivalistickému hnutí, které se poměrně rychle rozšířilo do dalších států unie, zejména do Tennessee, Kentucky a Ohia, přidávalo velké množství lidí a duchovních z dalších denominací.⁹²

Podobně jako v případě 1. velkého probuzení sehrály klíčovou roli hromadná kázání pod širým nebem spojená s masovou evangelizací. Jedním z center náboženského probuzení byl rovněž sever a západ státu New York, který byl označován jako **Spálená země** (= země spálená žářem náboženské horlivosti). Klíčovou roli sehrál v této části Spojených států zejména náboženský buditel **Charles Grandison Finney** (1792–1875), který opíral svá kázání především o důraz na schopnost každého jedince zvolit si spásu, a to pomocí cesty dobročinnosti a vlastního, vědomého obrácení se k víře. Jeho význam spočívá rovněž ve změně způsobu kázání a dalších forem evangelizační činnosti, a to směrem ke zdůrazňování emocí a snaze zaujmout maximálním možným způsobem posluchače. Je proto považován za inspirátora implementace metod moderní masové komunikace (viz dále kapitola V. Média a americká religiozita).⁹³

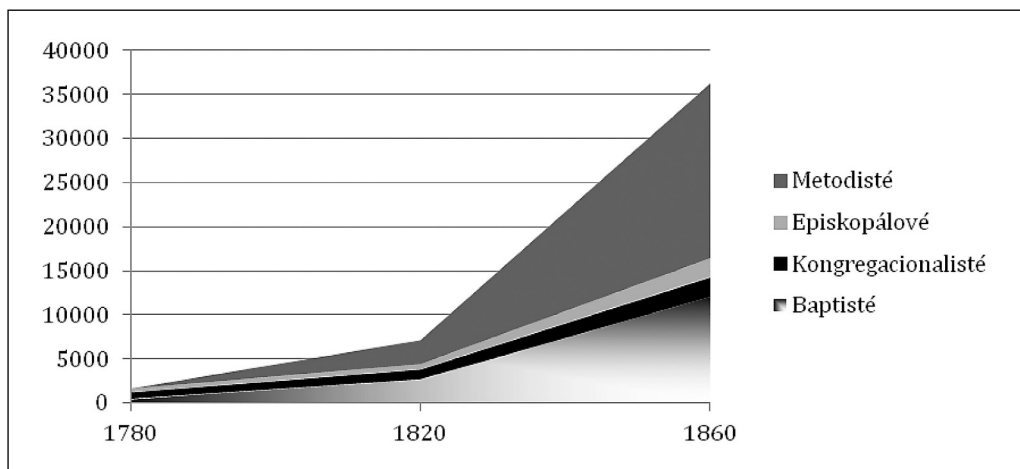
⁹² K této problematice více viz např. Wacker, Grant, *Religion in Nineteenth Century America*, Oxford – New York: Oxford University Press 2000, s. 31–47.

⁹³ Srov. např. Bulter, Jon – Wacker, Grant – Balmer, Randall, *Religion in American Life. A Short History...*, s. 171–185; nebo Hall, Timothy L., *Religion in America*, New York: FactsOnFile 2007, s. 141–165.

Obr. č. 27 : Dobový obraz kázání pod širým nebem, které bylo typickou součástí 2. velkého (náboženského) probuzení. Zdroj: J. Maze Burbank. *Methodist revival in USA 1839*. In: Wikimedia Commons [online] 21. 10. 2008. [vid. 2013-11-10]. Dostupné z: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:1839-meth.jpg?uselang=cs>

2. velké (náboženské) probuzení mělo na americké náboženství, ale i na celou americkou společnost, zásadní dopad. Kromě naprosto jednoznačného (1) **oživení náboženského života**, projevujícího se mimojiné i **obrovským nárůstem počtu náboženských skupin a kongregací** (viz dále), došlo k pozvolnému (2) **ústupu „tradičních“ náboženských denominací** (kongregacionalisté, presbyteriáni, lutheráni) a naopak k (3) **výraznému posílení „nových“ denominací** (metodisté, baptisté) či ke (4) **vzniku nových náboženských hnutí** (LDS – mormoni, adventisté, restoriánské hnutí).

Graf č. 2: Nárůst počtu hlavních protestantských denominací v letech 1780–1820. Zdroj: Nash Gary B. and others (eds.), „Denominational Growth, 1780–1860“, in: *The American People*, 2007

Vedle toho s sebou přineslo náboženské probuzení i významnou změnu spojenou s hodnotovou orientací. Kromě důrazu na změnu individuálního způsobu života směrem k posilování morální a náboženské čistoty, zdůrazňovala většina jeho reprezentantů nutnost práce na vytváření morální dokonalosti celé společnosti a odstraňování všech překážek k jejímu dosažení, a to včetně chudoby. To vedlo k významnému **nárůstu sociálního povědomí**. Podobně mělo 2. velké probuzení **vliv na vzdělání**, neboť nové způsoby evangelizace, které se v jeho průběhu objevily, si žádaly nové způsoby vzdělání a vznik nových, nábožensky orientovaných vzdělávacích institucí všech stupňů. Ty začaly vznikat mimo tradiční centra vzdělání nacházející se zejména ve velkých městech na východním pobřeží. A v neposlední řadě sehrálo probuzenecké hnutí významnou roli při **vzniku abolicionistického hnutí a šíření myšlenek rovnosti** i mezi zotročenými Afro-američany na jihu Spojených států. Jako jeho součást tak vznikají i první čistě afro-americké kongregace a sbory – např. Africká metodistická episkopální církev (African Methodist Episcopal Church) ve Filadelfii v roce 1792.⁹⁴

III.2.5 Druhé velké (náboženské) probuzení a vznik nových náboženských skupin: příklad Církve Ježíše Krista svatých posledních dní

Jednou z nejvýznamnějších skupin, která vznikla v důsledku 2. velkého (náboženského) probuzení, je **Církev Ježíše Krista svatých posledních dní** (Latter Day Saints / LDS/), jejíž členové jsou známí jako mormoni. Její vznik byl jednoznačně ovlivněn étosem, s nímž bylo náboženské probuzení na začátku 19. století spojeno. Zároveň je možné chápat tuto náboženskou skupinu jako výsledek snahy po nalezení (objevení) „autentického“ náboženství vycházejícího z „americké zkušenosti“.⁹⁵

Zakladatelem hnutí byl **Joseph Smith, Jr.** (1805–1844), který byl i podle svých slov výrazně ovlivněn náboženským probuzením a podobně jako mnoho ostatních se pokoušel najít vlastní cestu k „pravému“ náboženství.⁹⁶ V roce zažil první zjevení, ve kterém mu Bůh-otec (ve fyzickém těle) představil svého syna Ježíše, odpustil mu všechny hříchy

94 K této problematice více viz např. Murphy, Larry G., *African-American Faith in America*, New York: FactsOnFile 2003, s. 61–87.

95 Zajímavou, ale zároveň velmi kontroverzní analýzu historie, kontextu a „úspěchu“ mormonismu podává americký sociolog Rodney Stark. Viz Stark, Rodney, *The Rise of Mormonism*, New York: Columbia University Press 2005.

96 K osobě Josepha Smithe více viz např. Jackson, Andrew, *Mormonism Explained. What Latter-day Saints Teach and Practice*, Wheaton: Crossway Books 2008, s. 17–50.

a oznámil mu, že **žádné z existujících náboženství není pravé**. Poté následovala ještě další zjevení (např. v letech 1823 a 1827), která vyvrcholila v roce **1830**, kdy Joseph Smith dokončil „překlad“ posvátného textu zapsaného na zlatých deskách, které mu údajně odhalil anděl Moroni. Tímto překladem je klíčový text celého hnutí, **Kniha Mormon**. Již brzy po vydání Knihy Mormon se vytváří společenství nazývané **Church of Christ**, které se stalo základem LDS. Jádrem nové církve se stává víra v Josepha Smithe jako nového proroka a přesvědčení, že Kniha Mormon je autentickým záznamem Božího slova.

Obr. č. 28: Joseph Smith, Jr. (1805–1844), zakladatel mormonského hnutí. Zdroj: Joseph Smith Jr. In: Wikipedia [online] 30. 4. 2012. [vid. 2013-11-10]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Joseph_Smith,_Jr._portrait_owned_by_Joseph_Smith_III.jpg

Vznik nové církve s sebou ale přinesl i **nárůst napětí** mezi Smithovými stoupenci a okolím, které vyvrcholilo odchodem z Palmyry (NY). V roce **1831** odchází J. Smith a jeho věrní do **Kirtlandu** (OH), kde vzniká první mormonský chrám a je ustanovena základní struktura církve. Smith zde také vydává další významné texty (např. **Nauky a smlouvy**).

Ovšem i v Ohio se skupina dostává do sporu s okolní společností a v roce 1838 odchází do Jackson County v Missouri a o rok později do Illinois, kde zakládá město **Nauvoo**, které se stává novým centrem hnutí a z něj je vyvíjena intenzivní misijní činnost směřující až do Evropy. Toto období je typické „doktrinální inovativností“, v jejímž rámci Smith **zavádí nové, často velmi kontroverzní praktiky** (např. křest za mrtvé či mnohočetné manželství). Zároveň s tím se stupňuje snaha o **politické angažmá**, která ještě více prohlubila napětí s okolní společností. To vyvrcholilo v roce **1844** zatčením J. Smitha a jeho bratra Hyruma a jejich následnou vraždou rozvášněným davem.

Po smrti Josepha Smithe propukly spory o nástupnictví vrcholící rozkoem celého hnutí. Většina mormonů akceptovala nástupnictví **Birghama Younga** (1801–1877). Menší část se přiklonila k nárokům Smithových příbuzných. Pod Youngovým vedením opouští mormoni v roce **1846** Nauvoo a vydávají se na velký exodus směrem na západ, jehož cílem je dojít „do zaslíbené země“. O rok později, v roce **1847** dorazili první mormonští poutníci do údolí Velkého solného jezera a zakládají zde **Salt Lake City**, nové centrum LDS a mormonské území nazývané *Deseret*.⁹⁷ Tím ale konflikty s okolní společností neskončily. Zájmy mormonů totiž brzy začaly narážet na expanzi Spojených států a jejich pokus o vznik samostatného státu proto zkrachoval. Nakonec byl v roce 1896 stát Utah, který vznikl na části původního území Deseretu, přijat jako 45. stát Spojených států. K tomuto aktu došlo ale až poté, co se oficiální představitelé církve zřekli praxe tzv. mnohočetných manželství.

Obr. č. 29: *Mormonský chrám v Salt Lake City byl vysvěcený v roce 1893. Jde o nejvýznamnější chrám LDS, ale nikoli jediný. V době jeho vysvěcení již stály další tři chrámy. Zdroj: Archiv autora*

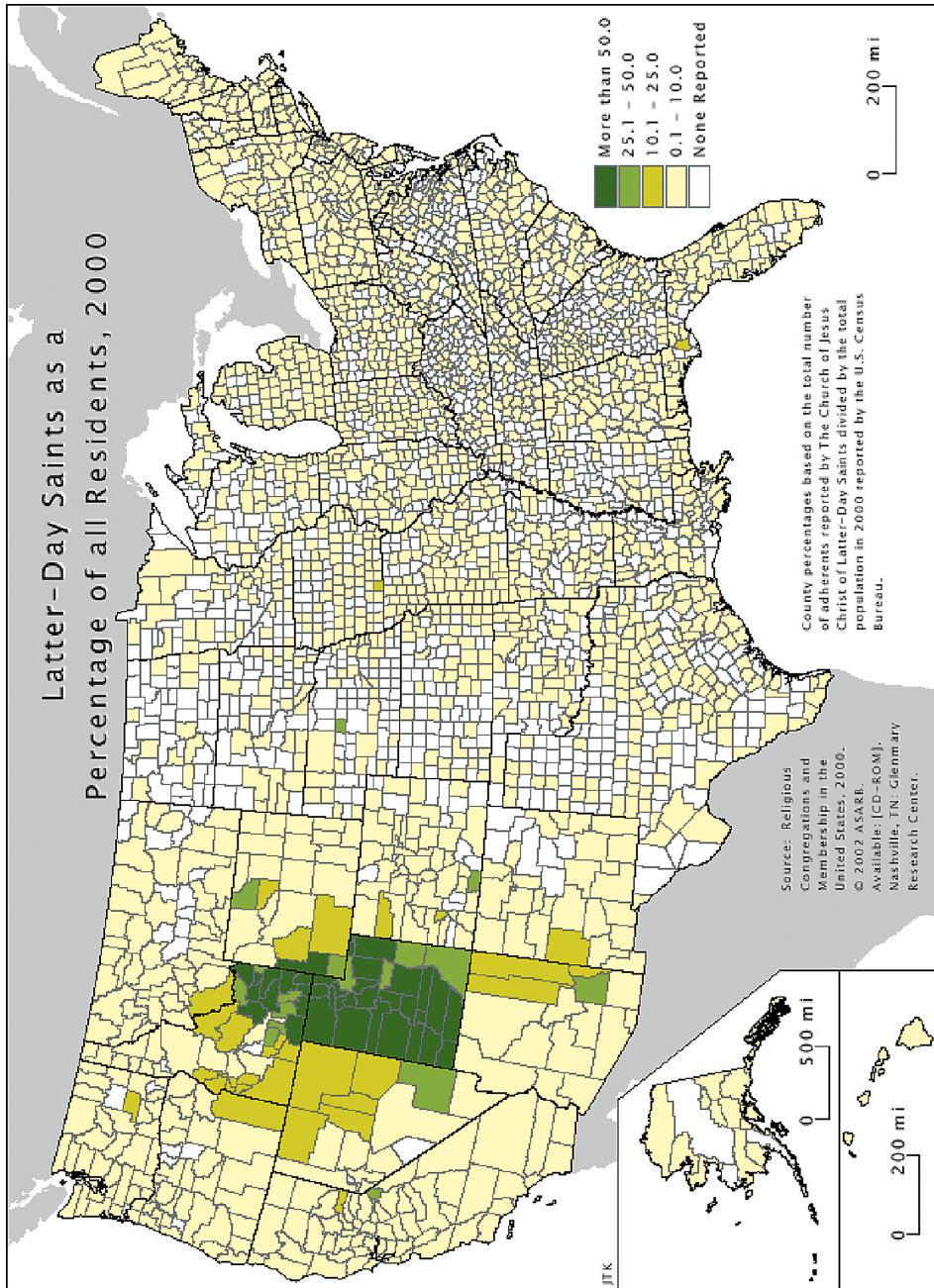
Postupem času tak pokleslo napětí, které panovalo mezi mormony a okolní společností. Svědčí o tom například úspěch členů církve v mnoha oblastech společenského a ekonomického života Spojených států, který dokládá mj. kandidatura jednoho z významných členů církve Mitta Romneyho, bývalého guvernéra státu Massachusetts v posledních prezidentských volbách (2012).

⁹⁷ K osudům mormonismu po smrti J. Smithe více viz např. Jackson, Andrew, *Mormonism Explained. What Latter-day Saints Teach and Practice...*, s. 50–63; nebo Hanks, Maxine – Williams, Jean K., *Mormon Faith in America*, New York: FactsOnFile 2003, s. 25–51.

Napětí s ostatními křesťanskými skupinami však přetrvávalo i nadále. Důvodem byl zejména fakt, že díky některým koncepcím, s nimiž je možné se v učení LDS setkat, odmítají hlavní křesťanské proudy uznat mormony za křesťanskou církev. Vášně vzbuzují především mormonská koncepce Boha, v níž je Bůh představován jako bytost z masa a kostí, odmítání trojičního dogmatu, postavení knihy Mormon, kterou členové LDS dávají na roveň Bibli, některé představy o posmrtném životě (zejména možnost deifikace člověka) a v neposlední řadě i některé konkrétní praktiky, k nimž vedle dnes již zrušené polygamie patří zejména překřtívání mrtvých.⁹⁸

Na druhou stranu si mormoni získali úctu a uznání díky celé řadě svých humanitárních a sociálních programů, které z Církve Ježíše Krista svatých posledních dní udělaly jednu z největších amerických organizací působících na tomto poli. Dnes patří tato náboženská skupina k poměrně etablovaným americkým církvím s velkým růstovým potenciálem. Podle některých údajů jde dokonce o náboženskou skupinu, která v posledních zhruba třiceti letech zaznamenává s ohledem na relativní přírůstky největší růstovou dynamiku mezi americkými náboženskými skupinami. Přesto však většina členů této církve žije v oblasti bývalého území Deseret, a to i přesto, že církev vyvíjí intenzivní misijní činnost.

⁹⁸ K praktikám a dogmatice mormonů více viz např. Jackson, Andrew, *Mormonism Explained. What Latter-day Saints Teach and Practice...*, s. 63–158; nebo Hanks, Maxine – Williams, Jean K., *Mormon Faith in America...*, s. 7–25.

Mapa č. 2: Procentuální zastoupení členů LDS v jednotlivých státech USA, jasně ukazuje dominanci této náboženské skupiny v oblasti bývalého území Deseret, které kromě dnešního státu Utah zahrnovalo ještě téměř celou Nevadu, část Idaha, Arizony a Kalifornie. Zdroj: Religious Congregation and Membership in the USA, 2000

III.3. Nárůst náboženské diverzity v polovině 19. století

Vedle 2. velkého (náboženského) probuzení se na „překreslení“ náboženské mapy USA podílely další **socio-ekonomické faktory**. Šlo zejména o pokračující demografické změny spojené s **nárůstem migrace, ekonomický rozmach a pokračující expanze na Západ**. Díky ní dochází k **posilování náboženských skupin mimo dominantní náboženskou tradici** (protestantismus), zejména katolicismu a judaismu, které je doprovázeno jejich **vnitřní diverzifikací**. Z podobných důvodů dochází i k **příchodu „nebiblických“ náboženství**, zejména buddhismu a čínských náboženských systémů. Tyto skutečnosti spolu s náboženským aktivismem vyvolaným probuzeneckým hnutím vedly k **novému pojetí misie** (každodenní život je misí), náboženského **pietismu** a **náboženského individualismu**. Těmto požadavkům odpovídalo založení některých náboženských skupin, zejména **metodistů**. Na metodistický étos (mission mind) doplněný o **milénianismus** a **víru v konečné vykoupění** (restoriantismus) navázaly další náboženské skupiny, které v této době zažívají velký rozkvět (*baptisté*) nebo vznikají jako nezávislé a nové denominace (*Učedníci Krista /Disciples of Christ*).

Jednoznačně nejdynamičtější náboženskou skupinou první poloviny 19. století byli **baptisté**. Původ celého hnutí je možné klást na začátek 17. století, kdy skupina „anglikánských separatistů“ vedených **Johnem Smythem** (1570–1612) přijala myšlenku křtu dospělých, jinak rozšířenou zejména mezi proudy tzv. radikální reformace (anabaptisté, apod.).

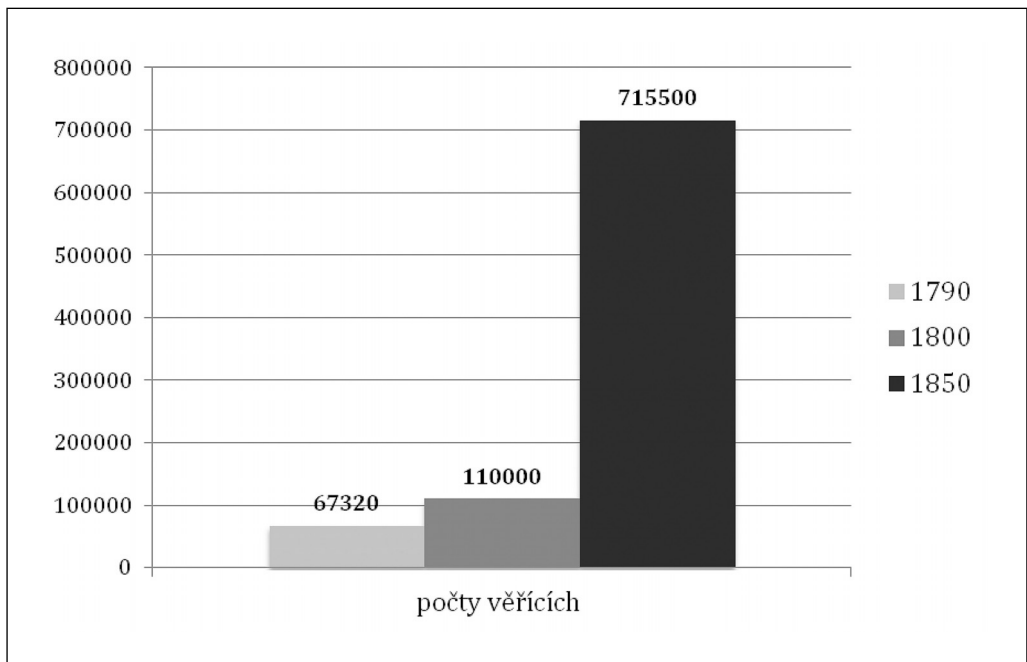
Exkurz č. 12: Anabaptisté (novokřtění)

Radikální odnož reformace 16. století, jejíž stoupcem odmítali křest v dětském věku a znovu křtili dospělé. Hnutí vycházelo z biblicky motivovaného požadavku dobrovolnosti víry, nezávislosti církve na státu, individuální náboženské svobody a tolerance. Hnutí vzniklo ve Švýcarsku (*Konrad Grebel, Michael Sattler*) a Německu (*Thomas Müntzer*), odkud se rychle šířilo zejména do Nizozemí. Pro svůj radikalismus, který se projevil např. během krátké existence anabaptistické komuny v německém Münsteru, která měla představovat dokonalou křesťanskou obec, byli členové a příznivci tohoto hnutí pronásledováni jak protestanty, tak katolíky.

Zdroj: *Judaismus-křesťanství-islám*, 2003

Na Smythovy myšlenky navázal **Thomas Helwys** (1550–1615), který založil v Anglii první baptistickou kongregaci. Smyth i Helwys přijali arminiánství, podle kterého je spása **nabídnuta všem** a nikoli jen skupině předem vyvolených. Zakladatelem baptistické tradice v Severní Americe byl **Roger Williams**, který v roce **1638** založil první baptistickou církev. Sám Williams ale baptistickou církev nakonec opustil. Centrum baptismu se potom přesouvá do Pensylvánie, kde je v roce **1707** založena vlivná **Philadelphia Baptist Association** (PBA). Až do 1. velkého probuzení však baptismus zůstává spíše okrajovou záležitostí.

K prvnímu dramatickému nárůstu dochází mezi lety 1770 a 1790, kdy se počet baptistických sborů/kongregací zvyšuje z 254 (13.817 členů) na 978 (67.320 členů). První polovina 19. století přinesla další expanzi baptismu, na níž se podílely zejména následující čtyři faktory: (1) Odmítání formálního vzdělání kazatelů; (2) Akceptování baptistických myšlenek nebylo nutně spojováno s opouštěním dosavadních církevních struktur; (3) Baptismus byl v souladu s politickým étosem nově vzniklého státu; (4) Důraz na dobrovolné členství spojené s vnitřním obrácením se. To vše vedlo k další **výrazné expanzi** baptismu v letech 1800 až 1850.

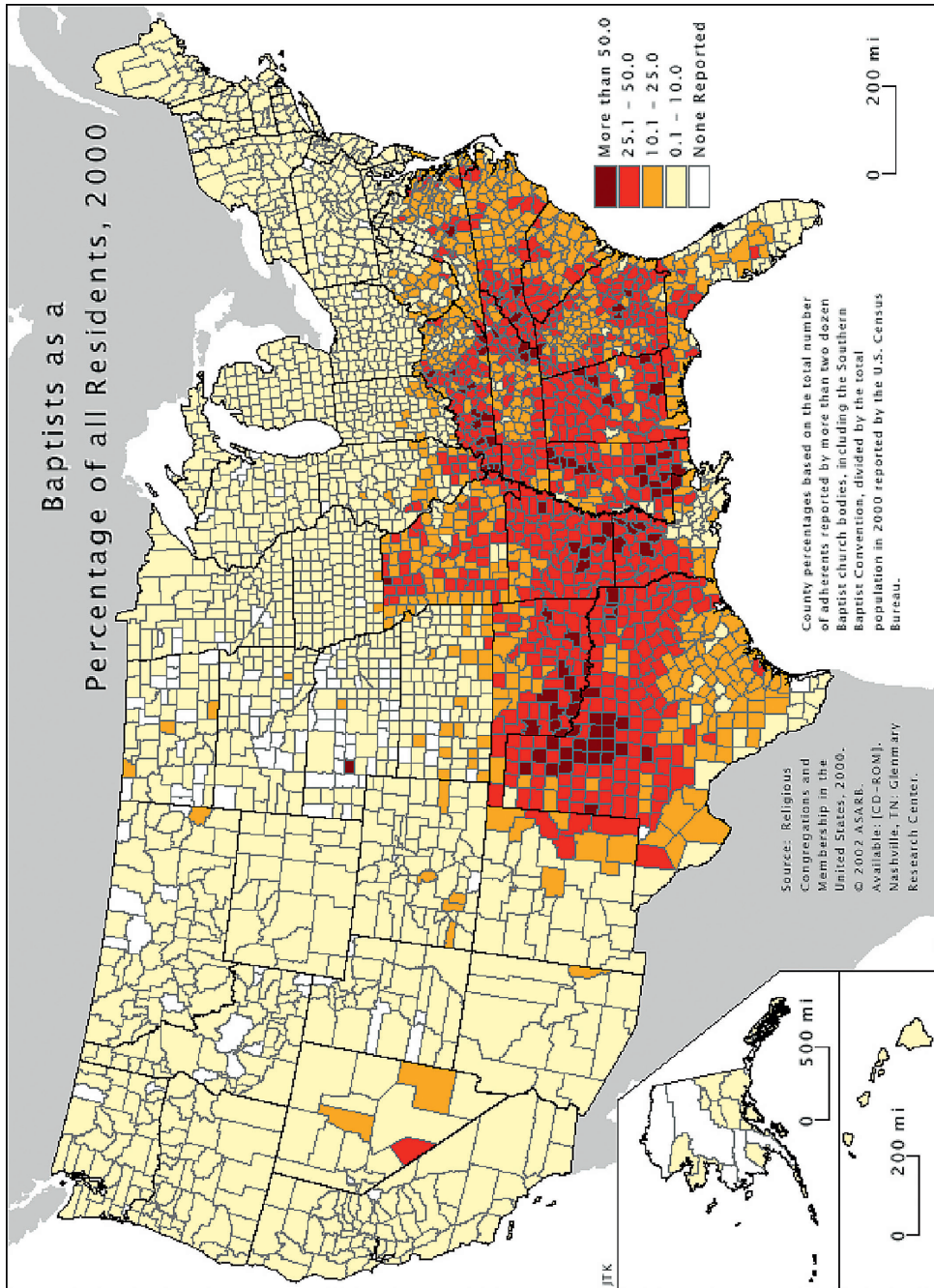

Graf č. 3: Vývoj počtu členů baptistických kongregací mezi lety 1790 a 1850. Zdroj: Nash, Gary B. and others (eds.), „Denominational Growth, 1780–1860“; in: *The American People*, 2007

Baptismus se přitom šířil především v nově osídlovaných **západních teritoriích**. Podobně jako v 1. velkém probuzení **baptističtí kazatelé nehráli žádnou významnější roli** ani v probuzení druhém, nicméně samotné hnutí se s jeho myšlenkami výrazně ztožňovalo. Především pak s **důrazem na vnitřní obrácení se a aktivní „náboženský“ život často spojený s explicitní misijní a pastorační činností**. Právě v důsledku toho byla v roce **1814** založena první celostátní baptistická organizace – **General Missionary Convention of the Baptist Denomination in the United States for Foreign Missions** (*Triennial Convention*). Podpora misijní činnosti a s ní spojené aktivity (např. podpora vzdělávání misionářů a duchovních) začala narážet na odpor některých sborů, zejména v jižních a západních státech USA, které začaly být označovány jako primitivní či anti-misijní kongregace.⁹⁹

Primitivní/antimisijní baptismus stavěl především na **kritice vůči centralizaci baptistického hnutí** spojené s vytvářením celostátních struktur, což vyžadoval proces zefektivňování misijní činnosti. Podle jeho zastánců totiž tento trend **ohrožoval autonomii jednotlivých sborů**. Dalším důvodem bylo **přimknutí se k tradiční kalvinistické teologii spásy** a odmítání arminianství. Další, mnohem vážnější konflikt se pak objevil ve 40. letech 19. století, kdy uvnitř (nejen) baptistického hnutí vrcholil **spor o abolicionismus**. **Progresivistické sbory ze severu USA**, často podporující aktivity Triennial Convention, byly totiž výrazně pro-abolicionistické. V květnu **1845** proto jižní sbory založily **Southern Baptist Convention (SBC)**, který reprezentoval konzervativní podobu antimisijního/primitivního baptismu a část hnutí spojenou před občanskou válkou i s podporou otroctví.

99 Srov. např. Albanese, Catherine L., *America. Religions and Religion...*, s. 109–134.

Mapa č. 3: Procentuální zastoupení baptistů v jednotlivých státech USA. Silnou pozici mají především v tradičních jižanských státech, jakým jsou například Texas, Mississippi, Georgia, Alabama či Tennessee. Zdroj: Religious Congregation and Membership in the USA, 2000

Úspěch baptistického hnutí pokračoval i v dalších desetiletích 19. a po většinu 20. století. Dnes tento proud představuje jednoznačně **nejsilnější a nejvýznamnější hnutí uvnitř amerického protestantismu** s velkým vlivem na celou americkou společnost, politiku nevyjímaje. Velkou podporu má přitom zejména na jihu a středozápadě dnešních Spojených států, tedy v oblasti tradičně označované jako **biblický pás** (Bible belt).

Kromě baptismu sehrály v průběhu 2. velkého probuzení významnou roli i další náboženská hnutí a proudy. Patří mezi ně i tzv. **restorionistické hnutí**, které na rozdíl od baptismu vzniká až v rámci 2. velkého probuzení. O popularitě tohoto hnutí svědčí to, že mezi lety 1830 až 1860 si získalo více než 200.000 členů. Základem hnutí byl důraz na budování „novozákonní církve“, odmítnutí formalizovaného vyznání a zdůrazňování kongregacionalistické struktury. Hnutí vzniklo spojením dvou původně nezávislých skupin vedených významnými postavami probuzeneckého hnutí – **Učedníků** založených **Bartonem W. Stonem** (1772–1844) a **Křesťanské asociace** založené **Alexandrem Campbellem** (1788–1866). Oba tyto proudy se nakonec spojily do jedné církevní organizace nazvané Křesťanská církev (Učedníci Krista), která si na svém prvním národním konventu konaném v roce 1849 zvolila do svého čela Alexandra Campbella. Církev se poté zaměřila zejména na misijní činnost, k čemuž měla sloužit **American Christian Missionary Society** vzniklá v témže roce. Na rozdíl od baptistů restoriánské hnutí v průběhu 20. století spíše upadalo a v současné době se k němu hlásí něco málo přes jeden milion Američanů.¹⁰⁰

Exkurz č. 13: Premilenialismus

Jeden ze tří základních přístupů v křesťanské, zvláště pak protestantské, eschatologii. Dalšími dvěma jsou *amilenialismus* (nejčastější) a *postmilenialismus*. Podle premilenialismu dojde k druhému příchodu (adventu) Ježíše Krista v relativně krátké budoucnosti, protože lidstvo stále více upadá do hříchu a směřuje tak ke své zkáze. Premilenialisté jsou přesvědčeni o nutnosti doslovného výkladu Bible a hledají v ní všechny pasáže týkající se konce světa. Na jejich základě pak vytváří jak výpočty, kdy k němu má dojít, tak také „obrazy“ toho, jak bude vypadat nastolená tisíciletá říše, které bude vládnout Ježíš Kristus.

Zdroj: *Encyclopedia of Protestantism*, 2005

Další významnou skupinou či přesněji proudem, jehož vznik by byl bez 2. velkého probuzení sotva myslitelný, je bezesporu **adventistické hnutí**. To navazuje na poměrně

¹⁰⁰ Wacker, Grant, *Religion in Nineteenth Century America...*, s. 63–77.

široký proud tzv. **premilennialismu**, typického svým důrazem na **doslovný výklad Bible** a silným důrazem na **prézentní eschatologii** a **apokalyptické vnímání** konce světa.

Za duchovního otce adventismu je považován **William Miller** (1782–1849), farmář a baptistický kazatel, který **předpověděl 2. příchod Krista** na období mezi 21. 3. 1843 a 21. 3. 1844 (později posunuto na 22. 10. 1844). Jeho předpověď a kázání s ní spojená vyvolávala po celých Spojených státech velký zájem a vedla tisíce lidí k rozhodnutí opustit svůj dosavadní život a připravit se na Kristův příchod (advent). Prodávali proto své majetky a shromažďovali se v komunitách podobně smýšlejících lidí, s nimiž se pak společně na advent připravovali. Období, které nastalo po nenaplněném proroctví, bylo označováno jako **Velké zklamání** a vedlo k výraznému poklesu věrohodnosti premilennialismu.

I přesto ale část stoupců hnutí dále věřila v to, že advent je blízko, a přijala tak interpretaci **Hirama Edsona** (1806–1882), podle níž konec světa začal vstupem Krista do nebeské velesvatyně, a je proto zatím „neviditelný“. Na „edsonovskou“ interpretaci 2. příchodu Krista navázala skupina Millerových stoupců, která se již před Velkým zklamáním odlišovala od ostatních **svěcením soboty** jako dne klidu (tzv. sabatariáni). Tato skupina vedená **Josephem Batesem**, **Ellen G. Whiteovou** a **Jamesem Whitem** se stala dominantní formou adventismu a z jejího jádra postupně vznikla nejvýznamnější adventistická denominace – **Církev adventistů sedmého dne**.¹⁰¹

Obr. č. 30: Ellen G. Whiteová (1827–1915), charismatická spoluzakladatelka Církve adventistů sedmého dne. Zdroj: Ellen G. White. In: Wikimedia Commons [online] 10. 6. 2006. [vid. 2013-11-10]. Dostupné z: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Egw1899.jpg>

101 K milennialistickým hnutím 19. století a jejich roli v americké náboženské scéně viz např. Jenkins, Philip, *Mystics and Messiah. Cults and New Religions in America History*, Oxford – New York: Oxford University Press 2000, s. 25–46.

Vznik Církve adventistů sedmého dne je spojen s tzv. **Konferencí v Albany** (1845), během které byl nastartován proces, v jehož důsledku se z post-milleritského hnutí vytvořily čtyři významnější skupiny – *Evangelikální adventisté*, *Unie život a advent*, *Advent křesťanská církev* (1860) a právě *Církev adventistů sedmého dne* (1863). Prominentní postavení si v této církvi díky svým prorockým vizím (tzv. **sedm vidění cesty k Novému Jeruzalému**) záhy získala **Ellen G. Whiteová** (1827–1915). Na základě těchto vizí se začala formovat dogmatika nově se utvářejícího hnutí, která se kromě „tradičních“ premilenialistických důrazů zaměřovala i na takové otázky jako **výchova dětí, vzdělávání misionářů, církevní struktura a především otázky zdraví a reformy výživy** (zákaz alkoholu, tabáku, čaje, kávy a masa, především vepřového).

Vzhledem k eschatologickým aspektům hnutí a silné moralizující kritice byly vztahy mezi adventistickou církví a okolní společností **velmi napjaté**. Vláda USA byla např. identifikována s bestii z Apokalypsy. Přesto se však hnutí podařilo poměrně dobře etablovat a dnes tvoří důležitou součást náboženského života nejen ve Spojených státech.

Exkurz č. 14: Svědkové Jehovovi

Jednou z dalších skupin, která navázala na adventistické hnutí, byla **Biblická a traktátní společnost Strážná věž**, založena v roce 1880 **Charlesem T. Russelem** (1852–1916). Pomocí rozsáhlé misijní činnosti používající intenzivně prostředky moderní masové komunikace a přísné vnitřní hierarchie se tato organizace, nazývaná od roku 1931 *Svědkové Jehovovi*, rozšířila do mnoha oblastí světa. Základem učení této náboženské skupiny je vypjatá eschatologie inspirovaná Zjevením sv. Jana a hlásající brzký konec světa, který se odehraje jako krvavá bitva (Armagedon) Svědků Jehovových s říší ďábla, jejíž součástí jsou i další církve a politická moc. Součástí dogmatiky Svědků Jehovových je také antitrinitarismus, odmítání větší části církevní tradice včetně církevních svátků, jakými jsou Vánoce či Velikonoce, ale také představy pekla, očistce, apod.

Zdroj: *Judaismus-křesťanství-islám*, 2003

2. velké probuzení dalo významný impuls i celé řadě náboženských skupin a hnutí, která svým charakterem významně **přesáhla rámec křesťanství**. Nejvýznamnější z nich byla LDS a její různé rozrody. Kromě LDS vznikají i další hnutí a skupiny, které navázaly buď **na některé americké myšlenkové proudy** (např. na tzv. Novou myšlenku) či **na kulturně odlišné tradice** (buddhismus, hinduismus). Mezi takové skupiny patří zejména **Křesťanská věda** a **Theosofie**. Kromě náboženského **synkretismu** jsou obě tyto skupiny charakteristické **specifickou antropologií**, důrazem na **holistický výklad světa**

a člověka, stejně jako **specifickým výkladem moudrosti** a na ní založené interpretaci křesťanství, případně dalších náboženských tradic.¹⁰²

Zakladatelkou prvního zmíněného hnutí, **Křesťanské vědy**, byla **Mary Baker Eddyová** (1821–1910) pocházející z kongregacionalistického prostředí. Rozhodující vliv však na ní mělo setkání s **Phineasem P. Quimbym** (1802–1866), který byl známým léčitелеm vycházejícím z kombinace mesmerismu a některých myšlenek transcendentalismu. Výsledkem setkání s Quimbym bylo zásadní přehodnocení dosavadního pohledu na člověka, které Eddyová představila v knize *Věda a zdraví* (1875). Ta je vedle Bible považována příznivci Eddyové za posvátný text. V relativně krátké době si Eddyová získala celou řadu následovníků a v roce **1879** vzniká **Kristova církev, Scientisté** později známá jako **Křesťanská věda**.

Obr. č. 31: *Mary Baker Eddyová (1821–1910), zakladatelka Křesťanské vědy. Zdroj: Mary Barker G. Eddy. In: Wikipedia [online] 2. 1. 2013. [vid. 2013-11-10]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Mary_Baker_G._Eddy,_1850s.JPG*

Eddyová byla přesvědčena, že Boží zjevení je **kontinuální proces**, který neskončil příchodem Ježíše Krista, ale je dostupný každému jedinci. Díky tomu je schopen objevit svoji skutečnou podstatu. Ježíš Kristus je tak pro ní především osobou, která plně pochopila podstatu lidské bytosti jakožto Syna Božího a měl by se proto stát příkladem následování. V tomto kontextu je Bůh vnímán spíše „metafyzicky“ jako **univerzální princip**, který je přítomen v lidské mysli. Falešné poznání vede nejen ke zkruslené představě světa, ale má za následek i existenci zla, hříchu a nemocí. Odstranění falešného

102 Srov. např. Fuller, Robert C., *Spiritual, But Not Religious. Understanding Unchurched America...*, s. 13–75; nebo Albanese, Catherine L., *America. Religions and Religion...*, s. 178–200.

poznání vede nejen k odstranění zla, ale i k léčení nemocí, protože nemoc je v podstatě jen mentální záležitost.

Křesťanská věda je jedním z nejvýznamnějších představitelů tzv. **metafyzické tradice** v 19. století. Svým důrazem na holismus, novou antropologií a „gnostickou“ reinterpretací tradičních křesťanských dogmat anticipuje také celou řadu fenoménů, které ovlivnily americké „myšlení“ a americkou náboženskou scénu ve 20. století, zejména tzv. **pozitivní myšlení** a fenomén **New Age**.¹⁰³ Současný počet členů této skupiny je však poměrně malý a podle posledních dostupných údajů nepřesahuje 100.000 (většina z nich žije v USA) organizovaných v asi 1.700 sborech.

Polovina 19. století je ovšem také obdobím, kdy se v americké společnosti začínají výrazněji prosazovat náboženské skupiny, které nebyly s 2. velkým (náboženským) probuzením nikterak spojené, ale které zároveň v americkém prostředí byly již dlouhodobě (byť spíše marginálně) přítomny. To se týká zejména **katolické církve** a **judaismu**.

Jak jsme viděli na začátku této kapitoly, **katolicismus** byl v USA přítomen od samotných „počátků americké historie“. Je dobré si ale uvědomit, že na rozdíl od jiných náboženských skupin se na americké území šířil ze **tří velmi různých zdrojů**. Prvním a nejstarším byly **španělské misie** soustředěné zejména do jižních oblastí dnešních Spojených států (viz kapitola III.3.). Jejich centrum se nacházelo v původních španělských koloniích, jakými byla Florida, Kalifornie a Nové Mexiko. Jejich činnost se zaměřovala především na původní indiánské obyvatelstvo. Stejný cíl měly i **misionářské výpravy podnikané z francouzských kolonií** v Kanadě, které představují druhý zdroj šíření katolicismu na území USA. Jejich cílem byly naopak severní oblasti kolem řeky sv. Vavřince a Velkých jezer. Třetím zdrojem byl „anglický“ **katolicismus** soustředěný především v oblasti Marylandu (viz výše).

Až do poloviny 19. století tvořili katolíci **spíše malé skupiny** bez většího vlivu na své okolí a byli roztroušeni po celém území. Již v této době ale platí, že většina katolických komunit má **silnou vazbu na etnický původ svých členů** – Angličané v Marylandu, Španělé na jihu USA a v Kalifornii, Irové v Nové Anglii a Němci v Pensylvánii. K zásadní proměně začíná docházet ve **40. letech 19. století**, kdy vlivem hladomoru odchází do Spojených států velká irská diaspora. Většinou jde přitom o velmi chudé vrstvy, které jsou chápány americkou společností jako **problematické**. Důvodem je nejen jejich nízká vzdělanost, ale především jiné kulturní zvyky a velký vliv katolického kléru, který významně přesahoval postavení kléru v „tradičních“ amerických katolických komunitách. I přes výraznou a často velmi tvrdou diskriminaci (nebylo nic neobvyklého, když se na

¹⁰³ K této problematice více viz např. Bender, Courtney, *The New Metaphysics. Spirituality and the American Religious Imagination*, Chicago: Chicago University Press 2010, s. 21–119.

dveřích hostinců či obchodů objevovaly nápisy „Irům vstup zakázán“) vliv irských katolíků evidentně posiloval, a to především díky **výraznému nárůstu** jejich počtu, který kolem roku 1850 dosáhl více než 1.000.000. Poměrně dlouhou dobu se ale u nich projevovala **tendence k izolacionismu**, posílená nejen napjatým vztahem k okolí, ale také systémem školství, které bylo plně v rukou „irské“ katolické církve.¹⁰⁴

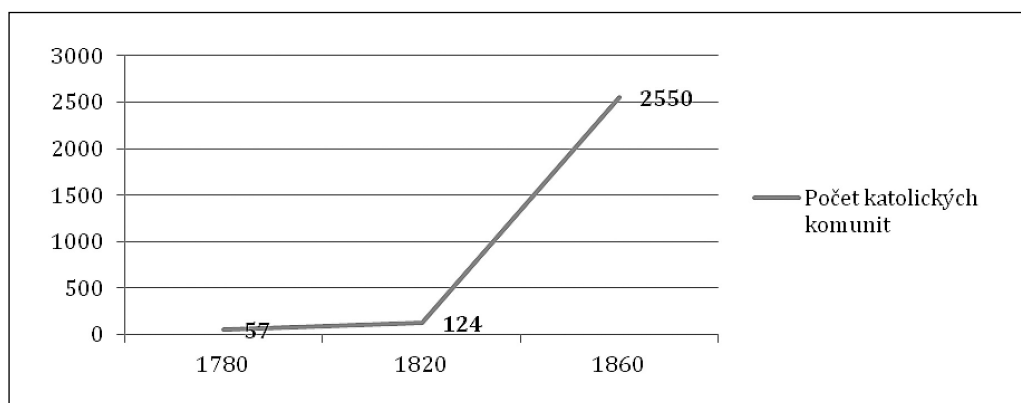

Obr. č. 32: Katedrála sv. Patrika v New Yorku, nejznámější místo spojené s irským katolicismem v USA. Zdroj: Kjetil Ree. St. Patrick's Cathedral, New York. In: Wikimedia Commons [online] 9. 12. 2011. [vid. 2013-11-10]. Pod licencí: Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported (viz <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/legalcode>). Dostupné z: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:St._Patrick%27s_Cathedral_New_York_2006-06-18.JPG

Další významnou etnickou skupinou spojenou s katolicismem byli Němci, jejichž přítomnost byla v polovině 19. století rovněž značně posílena (cca 500.000). Vzhledem

¹⁰⁴ Více viz např. Fisher, James T., *Catholics in America...*, s. 33–51; nebo Hennesey, James, *American Catholics. A History of the Roman Catholic Community in the United States...*, s. 116–143.

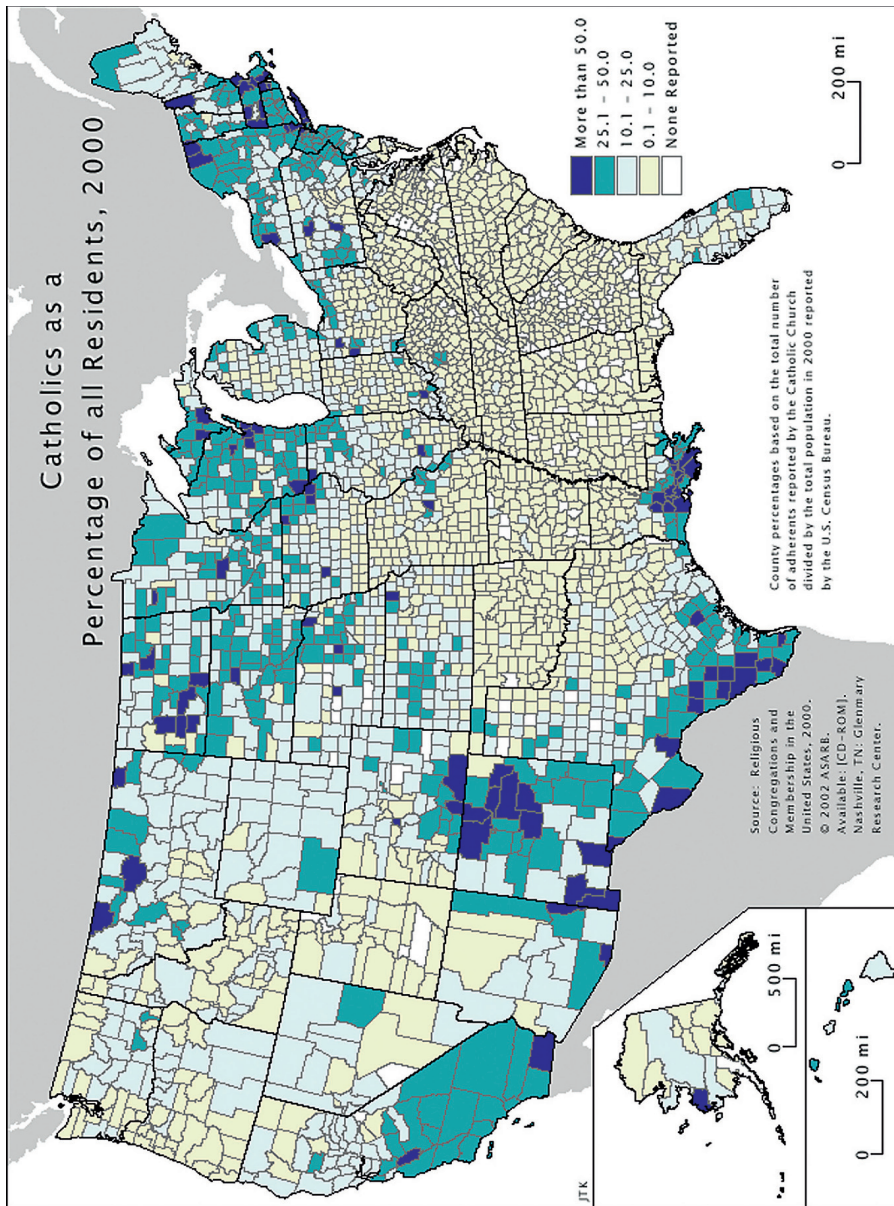
k nízkému sociálnímu statutu irských katolíků se ale od nich výrazně distancovali a nápadně se mezi nimi prosazoval tzv. **Cahenslyismus** (= podpora etnicky organizované církevní struktury). Oproti Irům byli rovněž **sociálně a ekonomicky mnohem úspěšnější**. Velkou roli zde sehrálo zejména jejich dobré vzdělání. Kromě tradičních oblastí, především Pensylvánie, v nichž byly usazeny velké německé komunity, se v 19. století usazovali němečtí katolíci v oblasti tzv. Středozápadu, tj. v Cincinnati a kolem měst St. Louis a Milwaukee.

Graf č. 4: Počty katolických farností mezi lety 1780 a 1860. Zdroj: Nash Gary B. and others (eds.), „Denominational Growth, 1780–1860“, in: *The American People*, 2007

K další migrační vlně katolíků dochází po konci občanské války, kdy do USA přichází velké skupiny katolíků zejména z Polska (cca 3.000.000) a Itálie (cca 3.000.000). I tyto komunity a jejich „katolicismus“ s sebou nesly jistá specifika. V případě Poláků šlo o těsné **spojení s nacionalismem a úzkou vazbu na institucionální struktury katolické církve**. Velké komunity polských katolíků se usadily v oblasti kolem Velkých jezer, zejména ale v Chicagu.

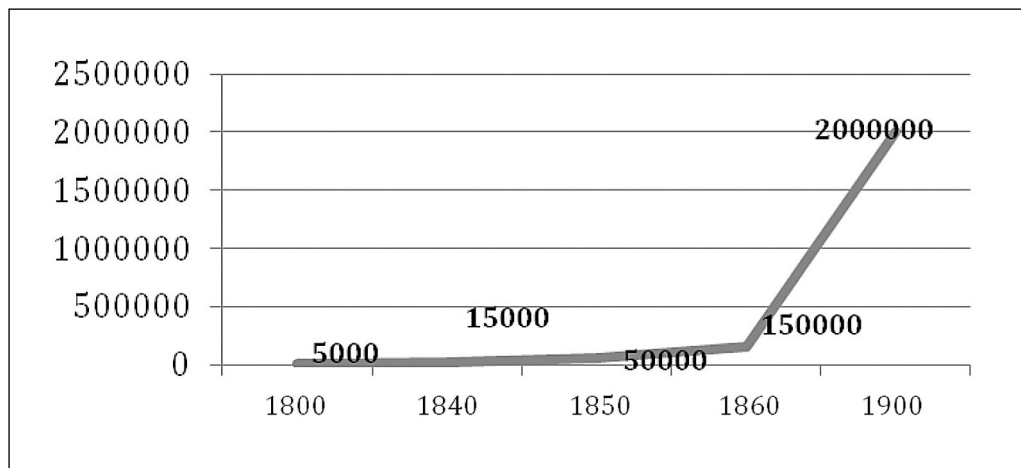
Na rozdíl od polské či německé katolické komunity se italská komunita spíše **distancovala od oficiálních struktur katolické církve**. Šlo o důsledek politické situace v Itálii, která v té době procházela procesem tzv. risorgimenta (= sjednocení Itálie). V jeho kontextu byly oficiální struktury katolické církve považovány spíše za nepřátelské, protože posledním územím, které se odmítalo připojit k sjednocující se Itálii, bylo území tzv. Papežského státu. I po jeho připojení k Itálii v roce 1870 byly v dalších desetiletích (v podstatě až do roku 1929, kdy byly podepsány tzv. Lateránské smlouvy) vztahy mezi Itálií a katolickou církví velmi napjaté.

Mapa č. 4: Procentuální zastoupení katolíků v jednotlivých státech USA. Mapa poměrně názorně ukazuje etnickou diferenciaci amerických katolíků. V oblastech na jihu USA jednoznačně převažují katolíci hispánského původu (zejména pak přistěhovalci z Mexika a dalších zemí Latinské Ameriky), zatímco v oblasti Nové Anglie jde převážně o katolíky irského původu. Třetí oblast s vysokým zastoupením katolíků tvoří Středozápad, kde se usazovali němečtí a polští katolíci. Zdroj: Religious Congregation and Membership in the USA, 2000

I další z výše uvedených komunit, židé, byla na území Spojených států usazena dávno před americkou revolucí. Její historie sahá, jak jsme již viděli, zhruba do poloviny 17. století, kdy se na území nizozemské kolonie Nový Amsterdam (New York) usadila skupina **sefardských Židů**. Skupina se časem přesídlila do tolerantnějšího Rhode Island, konkrétně do města Newport, kde také byla v roce 1692 postavena nejstarší dochovaná synagoga na území USA. Celkově ale šlo o **relativně malou skupinu**, což platilo i o dalších židovských komunitách, které vznikaly především v přístavních městech (New York, Savannah). Kolem roku 1800 žilo na území Spojených států zhruba 5.000 Židů. I přes jistou izolaci židovských komunit se někteří jejich členové aktivně podíleli na společenském a politickém životě americké společnosti té doby. Příkladem může být **Haym Solomon** (1740–1785), který se aktivně zapojil do války o nezávislost a především v počátečních letech pomohl vznikajícímu státu velkými finančními částkami.

K zásadnímu obratu dochází po roce **1820**, kdy do USA začínají masově přicházet **aškenázští Židé** ze střední a východní Evropy. Tato přistěhovalecká vlna vrcholí na **přelomu 19. a 20. století**, kdy počet Židů žijících v USA dosahuje počtu 2.000.000.

Graf č. 5: Vývoj počtu Židů usazených v USA mezi lety 1800 a 1900. Zdroj: Nash, Gary B. and others (eds.), „Denominational Growth, 1780–1860“, in: *The American People*, 2007

Vedle výrazného nárůstu počtu židovských obyvatel a proměny jejich „nábožensko-kulturního backgroundu“ dochází **vlivem amerického prostředí** i k výrazné diferenciaci uvnitř samotného judaismu a vznikají jeho nové formy. Jde především o tzv. re-

formovaný judaismus a konzervativní judaismus, které je možné chápat jako rozdílné formy reakce na americké prostředí.¹⁰⁵

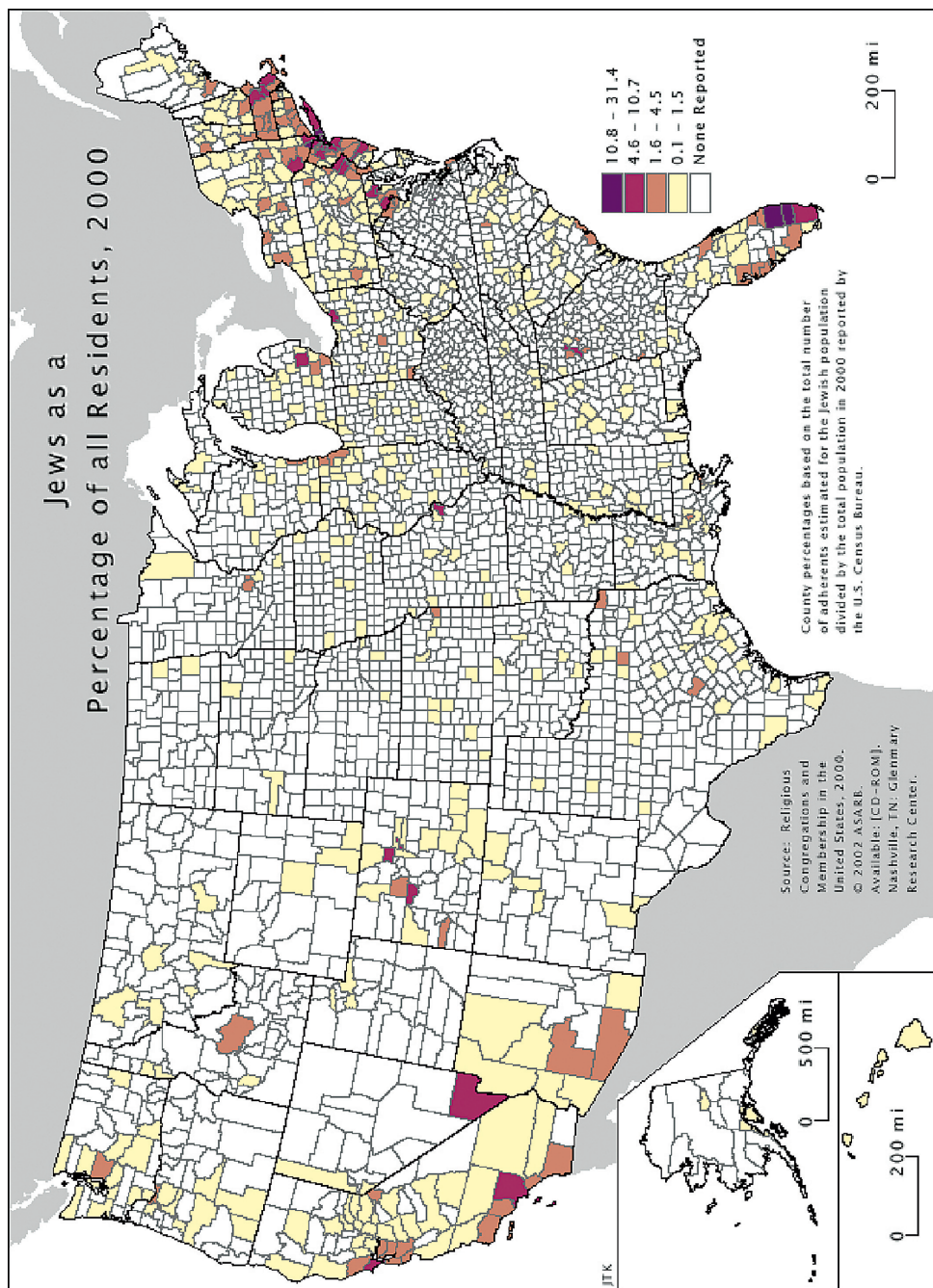
Exkurz č. 15: Konzervativní a reformovaný judaismus

Konzervativní judaismus je proud moderního judaismu, který vzniká v souvislosti s tzv. židovskou vědou. Ta razila názor, že judaismus se během svých nejvýznamnějších období proměňoval v závislosti na změnách ve světě a byl schopen přijímat to nejlepší z ostatních kultur, aniž by přitom ztratil své vlastní tradice, charakter a víru. Odmítá proto slepou poslušnost náboženskému zákonu a propaguje svobodu bádání. Kvůli silnému důrazu na dějiny nepohlíží konzervativní judaismus na židovské náboženství pouze jako na náboženský fenomén, ale Židé pro něj představují i národní entitu. Zakladatelem konzervativního judaismu v USA byl **Sabato Morais** (1823–1897), který v roce 1886 založil *Židovský teologický seminář*. Konzervativní judaismus svým pojetím rabínského práva vyhovoval americkým poměrům, které nedovolovaly Židům vzhledem k ekonomickým a kulturním podmínkám zachovávat všechny přísné předpisy halachy. Typickým projevem konzervativního judaismu v USA je vytváření tzv. synagogálních center, která nabízejí různé sociální, výchovné a náboženské programy pro dospělé i mládež. První z těchto center založil v roce 1918 rabi M. M. Kaplan v New Yorku.

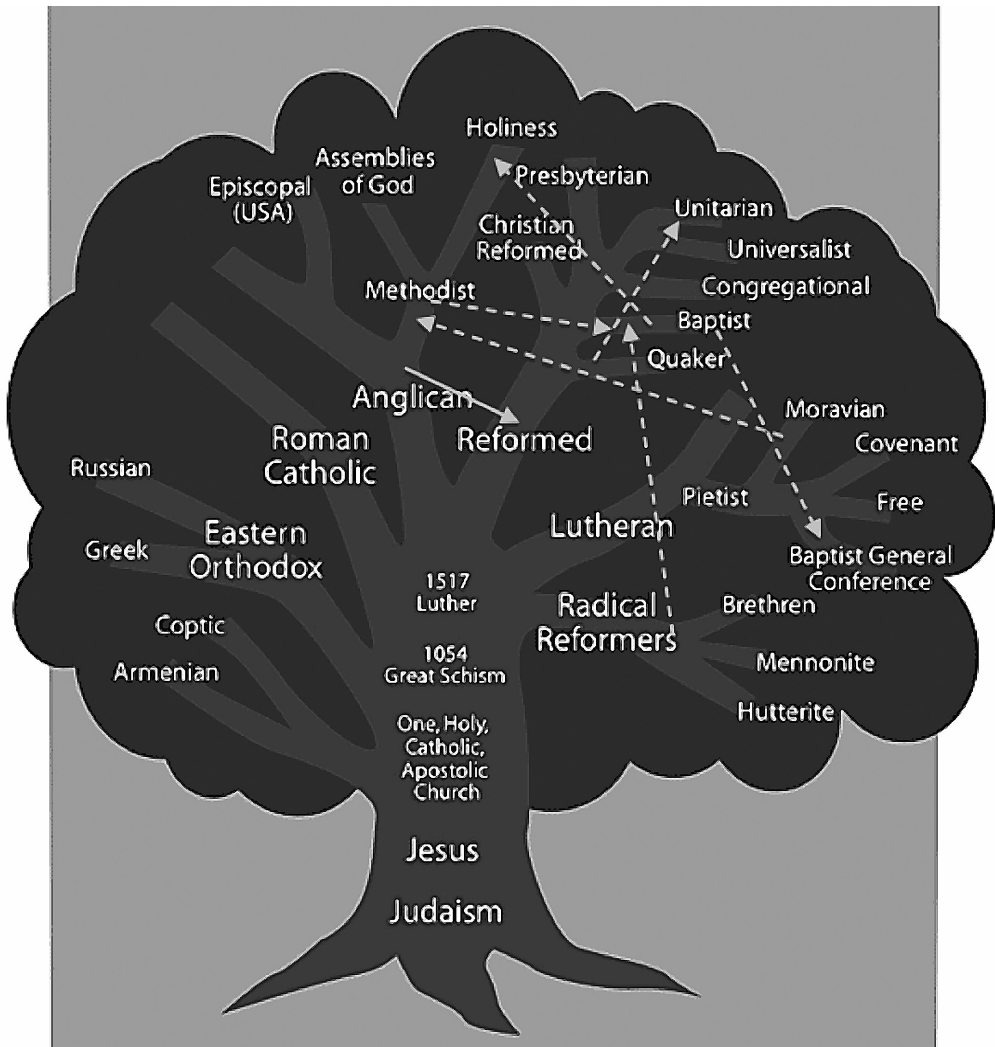
Reformovaný judaismus je rovněž jedním z proudů moderního judaismu. Je znám také jako liberální či progresivní judaismus. Základem reformovaného judaismu je přesvědčení o oprávněnosti změn a odmítnutí trvalé platnosti určitých forem židovské víry a kodifikací židovského práva. V rámci těchto úvah odmítají někteří reformovaní židé Talmud. Základním východiskem amerického reformovaného judaismu se stala tzv. *Pittsburská platforma* přijatá na sjezdu reformních rabínů v roce 1885, která navázala na myšlenky českého rodáka **Isaaca Mayera Wise** (1819–1900) a **Davida Einhorna** (1809–1879). Snaha o modernizaci a liberalizaci se kromě věroučných otázek spojených s pojetím zákona projevuje také v liturgii, která zavádí kázání v národním jazyce, sborový zpěv doprovázený hudebními nástroji a nahrazení hebrejských modliteb modlitbami v místních jazycích. Pod narůstajícím vlivem sionismu a díky hrozbě nastupujícího nacismu v Evropě se reformovaný judaismus i v USA posunul v průběhu 20. století zpět k tradičnějším názorům a formám.

Zdroj: *Judaismus – křesťanství – islám*, 2003

¹⁰⁵ Více viz např. Diner, Hasia R., *Jews in America...*, s. 31–79; nebo Haddad, Yvonne Y. – Smith, Jane I. – Esposito, John L., *Religion and Immigration...*, s. 105–159.

Mapa č. 5: Procentuální zastoupení Židů v jednotlivých státech USA. Mapa dobře ukazuje, že většina židovské populace je soustředěna ve velkých městech. Zdroj: Religious Congregation and Membership in the USA, 2000

Graf č. 6: Genealogický strom křesťanských denominací ve Spojených státech. Naznačené vztahy ukazují spíše obecné vlivy a nikoli konkrétní vlivy v průběhu historie. Zdroj: <http://valueofsaintliness.wordpress.com/2012/07/03/visualizations-of-christian-history/>. Vlivy podle Albanese, C., *America. Religions and Religion*, 2007

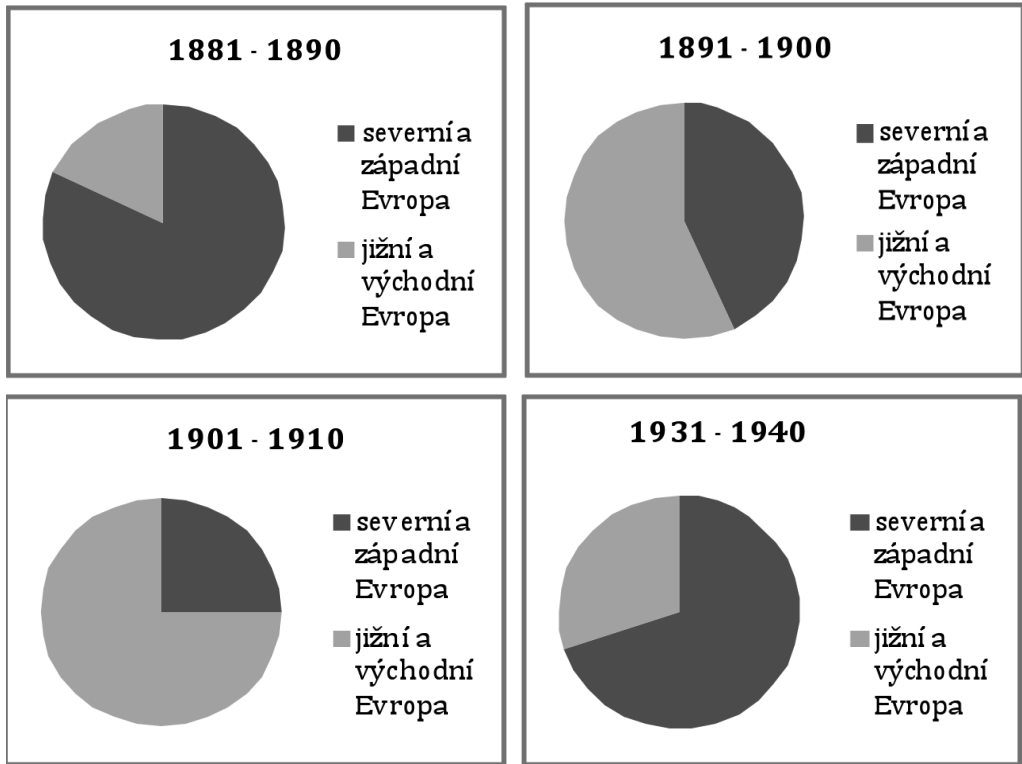
III.4. Od náboženské diverzity k náboženské pluralitě: americké náboženství ve 20. století

Migrace do USA **vrcholí** na přelomu 19. a 20. století. Zároveň s tím ale **výrazně roste odpor vůči ní**, protože je považována za významné ohrožení americké identity a amerického způsobu života. Důvody odporu jsou především **kulturní a sociální**, protože většina přistěhovalců byla z chudých „ne-protestantských“ oblastí Evropy (střední a východní Evropa, jižní Evropa). Výsledkem tlaku byla příprava legislativy vedoucí k omezení a regulaci imigrace. Nejprve byly přijímány **zákony omezující jen některé, zejména ne-evropské etnické a kulturní skupiny** (např. *Chinese Exclusion Act* z roku 1882).¹⁰⁶ V tomto duchu pokračovaly i další zákony (např. *Immigration Act* z roku 1917), které **výrazně omezovaly imigraci z některých regionů (Asie, Tichomoří)**.

Další omezující opatření začala být přijímána po 1. světové válce, kdy Spojené státy nastoupily cestu „dobrovolného izolacionismu“ prosazovanou konzervativními politickými kruhy, které byly úzce spojené s evangelikálním křesťanstvím. Vyvrcholením těchto omezení bylo přijetí tzv. **Johnson-Reedova zákona v roce 1924**, v jehož důsledku došlo k **výraznému omezení migrace**. Nově byla povolena pouze 3 % nových migrantů ročně k celkovému počtu obyvatel, a to podle počtu z cenzu konaného v roce 1890. Jiným důsledkem nového zákona bylo pokračující **omezování migrace z „ne-evropských“ částí světa** a naopak „**posílení**“ migrace z Evropy, zejména pak z oblastí **západní a severní Evropy**.

Přijetí nové imigrační legislativy v podstatě **petrifikovalo** „náboženskou mapu“ USA v podobě z počátku 20. století. Díky tomu byly **zpomaleny trendy** vedoucí k nárůstu náboženské plurality, které byly nastartovány ve 2. polovině 19. století. Ty byly ještě více zpomaleny dalšími legislativními úpravami, např. tzv. **McCarren-Walterovým dodatkem (1952)**, který dále „protěžoval“ imigranty ze západní a severní Evropy.

106 Je zajímavé, že v této době jsou Číňané žijící především ve velkých městech v západní části USA (Los Angeles, San Francisco) představováni populární kulturou, zejména literaturou, jako ztělesnění nebezpečí a „zla“. V dobových detektivních románech se tak téměř obecně rozšířeným syžetem stává Číňan jako hlavní záporná postava. Protičínské postoje najdeme ale i v dílech „serioznějších“ autorů, jako je např. Jack London (1876–1916), který v roce 1904 napsal esej nazvaný *Žluté nebezpečí*.

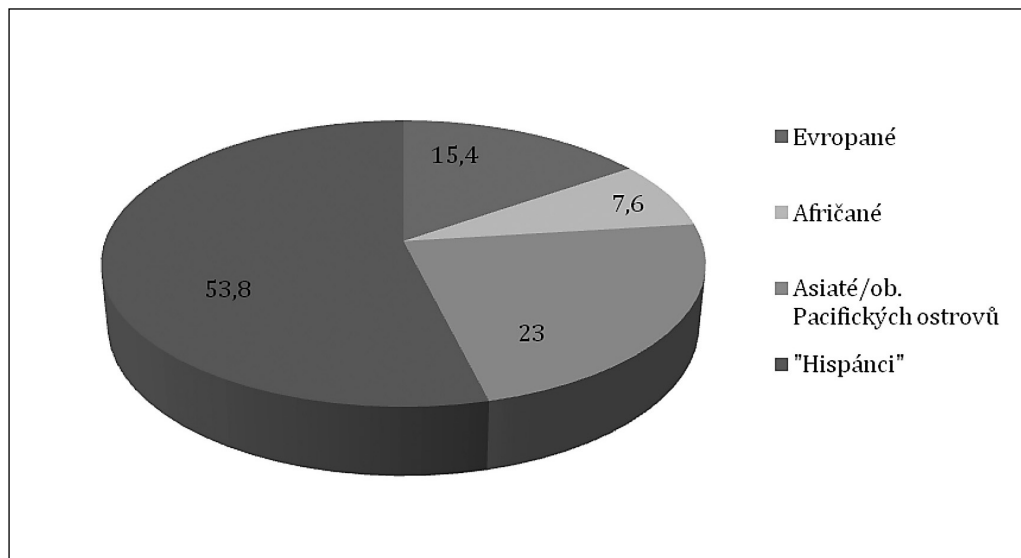

Graf č. 7: Proměny počtu migrantů z jednotlivých částí Evropy mezi lety 1881 až 1940. Zdroj: *Statistical Abstract of the United States, 1942*

Socio-ekonomické a zejména politické změny na konci 50. a v 60. letech vedly k **tlaku na změnu imigračních zákonů**. Důvodem bylo jak jejich „**diskriminační**“ nastavení, což souviselo s rozvojem hnutí za lidská práva, tak i ekonomické důvody. Snahou kritiků bylo **posílení migrace ze zemí tzv. třetího světa**. Výsledkem tlaku bylo přijetí nového imigračního zákona, tzv. **Hart-Cellarova zákona v roce 1965**.

Tento zákon zásadním způsobem změnil imigrační kvóty **ve prospěch zemí tzv. třetího světa**, což se záhy začalo projevovat na etnickém složení především velkých amerických měst. Největší migrační skupinou se v řádu několika let stali místo obyvatel Evropy obyvatelé Latinské Ameriky označovaní jako **Hispánci** či jako **Chicanos**. Tito noví přistěhovalci se začali usazovat zejména v jižních částech USA a v Kalifornii, což vedlo nejen k tomu, že se některé okresy v těchto oblastech staly dominantně „hispanškými“

s převládajícím jazykem španělštinou, ale také k tomu, že výrazně narostl počet katolíků, kteří tím potvrdili postavení nejsilnější náboženské denominace ve Spojených státech.¹⁰⁷

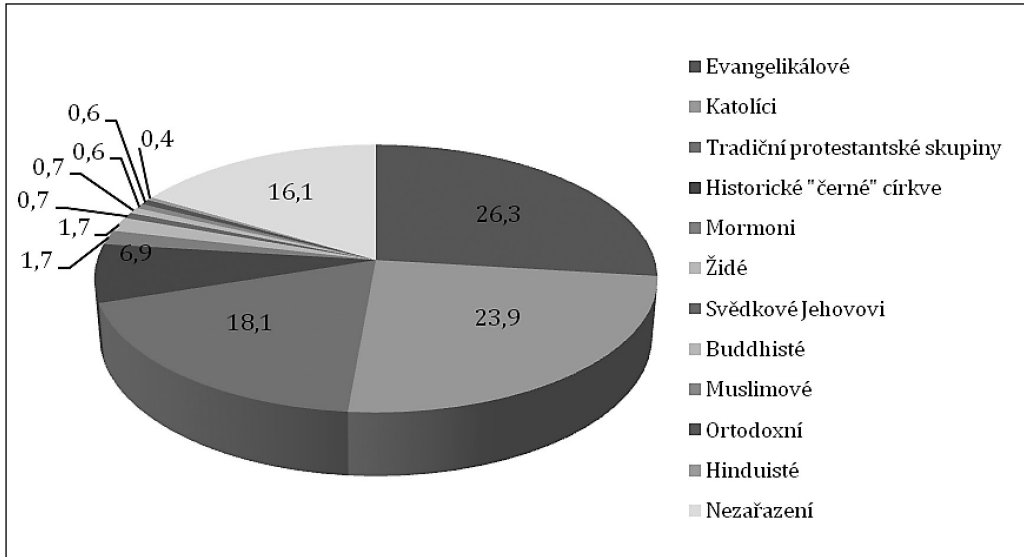
Graf č. 8: „Původ“ legálních migrantů v roce 2000 jasně ukazuje změnu, která nastala po přijetí Hart-Cellarova zákona. Údaje jsou v %. Zdroj: Decennial Census and American Community Survey, 2000

Z hlediska náboženské situace byl jednoznačně nejvýznamnějším důsledkem změny imigračních zákonů **nárůst náboženské plurality**. Tato pluralita narůstala ve prospěch „**ne-křesťanských**“ náboženství. I přesto, že v mnoha ohledech zůstala náboženská pluralita úzce **svázaná s etnicko-kulturním backgroundem**, měla poměrně klíčový dopad na nástup nové vlny alternativní religiozity, o němž bude zmínka později. Jak bylo již konstatováno výše, je však třeba si v této souvislosti uvědomit, že všechny relevantní dostupné sociologické výzkumy (např. *U.S. Religious Landscape Survey*) ukazují sice nárůst náboženské plurality, ale zároveň potvrzují stále **jednoznačnou dominanci křesťanských denominací**.

K nim se v současnosti, tj. více než 40 let po zavedení nových imigračních zákonů, hlásí stále téměř 75 % americké populace. Další zhruba 3 % Američanů se hlásí k některému z proudů, které jsou většinou americké společnosti považované spíše již za hranici křesťanství (mormoni, Svědkové Jehovovi), ale z religionistického hlediska je třeba je stále za křesťanské skupiny považovat. Ostatní ne-křesťanská náboženství tak tvoří jen

107 Srov. např. Haddad, Yvonne Y., – Smith, Jane I. – Esposito, John L., *Religion and Immigration...*, s. 61–85.

skutečnou **menšinu** (cca 2 %), zvláště pokud si uvědomíme, že se asi 16 % Američanů nehlásí k žádné náboženské tradici.¹⁰⁸

Graf č. 9: Poměr jednotlivých náboženských tradic v americké populaci v roce 2008. Údaje jsou v %.
Zdroj: Pew Forum. U.S. Religious Landscape Survey, 2008

Kromě nárůstu náboženské plurality ukazuje většina sociologických výzkumů provedených v posledních desetiletích 20. století a na počátku století 21. další **diferenciaci uvnitř křesťanství a posilování evangelikálních skupin**, které se ukazují být nejúspěšnějším dědicem 2. velkého (náboženského) probuzení a zároveň nejdynamičtějšími americkými náboženskými skupinami. Na jejich úspěchu se podílejí především tři hlavní faktory – (1) **Změna komunikace se svým okolím** projevující se jak v misi, tak v pastoraci (více viz kapitola V.1. Televangelismus). Jejím jádrem je využívání prostředků moderní masové komunikace a snaha maximálně reagovat na problémy a potřeby člověka v proměňující se moderní společnosti; (2) **Důraz na angažovanost jedince** v procesu spásy a s tím související „aktivistická“ role jednotlivců v církvi a společnosti. Tato skutečnost je logickou konsekvencí praktické aplikace arminiánské teologie, s níž je spjata většina současných evangelikálních skupin v USA; (3) **Schopnost identifikovat klíčová témata** a používat je v mobilizaci příznivců a oslovování nových členů,

108 Tento údaj nelze, podobně jako v jiných zemích (např. v České republice), chápat jako údaj o počtu nevěřících ve smyslu ateistů. Do této skupiny jsou totiž řazeni i příznivci různých forem tzv. individualizované religiozity, např. příznivci hnutí New Age.

rekrutujících se především z „váhajících částí“ americké společnosti (více viz kapitola IV. Kulturní válka).

Vliv tohoto typu křesťanství ve 2. polovině 20. století narostl natolik, že mnozí badatelé (např. *C. Albanese*) mluví o **krizi tradičního křesťanství** a zlatém věku evangelikalismu.¹⁰⁹ Zajímavé přitom je, že se ještě ve dvacátých a třicátých letech 20. století zdálo, že právě evangelikalismus postupně ztrácí své pozice a bude stále více vytlačován liberálnějšími formami křesťanství, respektive sekulárními „ideologiemi“. Svoji roli v tom určitě sehrály takové události jako tzv. Opičí proces z roku 1925 (viz dále), který kritici náboženského fundamentalismu, spojeného právě s evangelikály, využili k velmi úspěšné mediální kampani.¹¹⁰ Klíčovou roli ale měly především **celkové socio-demografické proměny americké společnosti na začátku 20. století**, které byly zachyceny a analyzovány sérii studií nazvaných **Middletown studies** publikovaných v letech 1929 a 1937.

Jejich autoři *Robert S. Lynd* a *Helen M. Lyndová* v nich na základě obsáhlých sociologických výzkumů ukázali obraz proměňující se Ameriky, která se musí vyrovnat se stále intenzivnějším procesem modernizace, rozpadem tradičních sociálních struktur a změnou hodnotových orientací. V oblasti náboženství pak tyto studie potvrdily, že protestantismus hraje v americké společnosti stále klíčovou roli a že náboženství zůstává i součástí osobní identity a podílí se především na spoluvytváření osobní prestiže, ale že zároveň **prochází zásadní proměnou**. Většina Američanů sice stále deklarovala, že jednoznačně věří v Boha, ale zároveň odmítala další tradiční křesťanská dogmata, jako např. víru v nebe či peklo, a především **výrazně klesala prestiž a tím i role náboženských institucí**, tedy církví a denominací. Někteří autoři proto v této době mluvili i v případě Spojených států o procesu postupující sekularizace, což se později i vzhledem k problematičnosti celého konceptu sekularizace ukázalo být velmi diskutabilní.¹¹¹

Zároveň ale tyto studie ukázaly, že evangelikální církve se již v této době začaly výrazněji profilovat směrem k „**politizaci náboženských témat**“ a zaměřeni se na „**problémy každodenní reality**“. Tyto tendence začaly od 50. let 20. století výrazněji sílit a jejich výsledkem byl **fenomén kulturní války**, kterému se budeme podrobněji věnovat v samostatné kapitole, ale také poměrně zřetelná **náboženská aktivizace**, projevující se např. zvýšenou participací na náboženských rituálech, kterou dokreslují následující mapy.

109 Srov. Albanese, Catherine L., *America. Religions and Religion...*, s. 240–250.

110 Události spojené s tzv. *Opičím procesem* (formálně *Scopes vs. Tennessee*) byly námětem i mnoha literárních děl a filmů. Nejznámější z nich je film *Kdo seje vítr* (*Inherit the Wind*) natočený v roce 1960 *Stanley Kramerem* na základě stejnojmenné divadelní hry z roku 1955.

111 K této otázce viz např. Davie, Grace, *Výjimečný případ Evropa*, Brno: CDK 2009; nebo Vido, Roman, *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*, Brno: CDK 2011.

Mapa č. 6: První z map (vlevo) ukazuje podíl věřících hlásících se k některé z evangelikálních skupin na celkovém počtu věřících (v nejtmašších oblastech dosahuje tento podíl 51–100 %). Většina těchto oblastí leží v tzv. biblickém pásu. Druhá z map ukazuje počet pravidelných účastníků bohoslužeb (alespoň 1x týdně). Nejtmašší oblasti označují státy, kde počet dosahuje více než 80 % populace. S výjimkou státu Utah jde znovu o státy v tzv. biblickém pásu. Zdroj: *Religious Congregation and Membership in the USA, 2000*

Důležitou součástí náboženského oživení ve 2. polovině 20. století, které někteří autoři, jako například *William G. McLoughlin*, dávali do souvislosti s fenomény tzv. velkých probuzení, byl i vznik tzv. **nových náboženských hnutí**.¹¹² Vznik a nástup fenoménu nových náboženských hnutí je v kontextu McLoughlinova výkladu traktován jako projev čtvrtého velkého probuzení, podníčeného neregulovaným vykořisťováním lidí i přírody. Kromě toho se onen „náboženský revival“, jehož svědky jsme v euroamerické civilizaci od šedesátých let 20. století, uskutečnil v poněkud specifických podmínkách doznívající moderny. Na tento fakt upozornil také Robert N. Bellah, který je přesvědčen, že nová náboženská hnutí jsou vlastně „následovnickými hnutími“ směru spojených s **politickým protestem a kulturním experimentem**, které se v západní kultuře objevily na začátku šedesátých let.¹¹³ Tato protestní hnutí byla podle Bellaha výrazem rozpadu novověkého obrazu světa a novověké společnosti založených na biblických náboženstvích a utilitárním individualismu. Mezi těmito dvěma způsoby interpretace světa již dlouhou dobu existovala značná tenze daná tím, že biblická tradice byla úzce spjatá s kategorií „svědomí“, zatímco utilitární individualismus se „zájmem“.

112 McLoughlin, William, *Revivals, Awakenings, and Reform. An Essay on Religion and Social Change in America, 1607–1977*, Chicago: University of Chicago Press 1978.

113 Bellah, Robert N., „New Religious Consciousness and the Crisis of Modernity“, in. Charles Glock, Charles Y. – Bellah, Robert N. (eds.), *The New Religious Consciousness*. Berkeley: University of California Press 1976, s. 333–352.

Toto napětí se dařilo jistou dobu klidnit pouze za cenu korupce biblické tradice. Jinými slovy, náboženství se tak stalo součástí širokého protestního hnutí, které je často označováno jako kontrakultura 60. let. Kontrakultura a z ní odvozené subkultury vyjadřovaly základní napětí mezi těmi, kteří měli moc, a těmi, kteří byli odsouzeni k podřízené pozici a k druhořadému životu.

Nová náboženská hnutí, která vznikají v tomto období, je možné podle dalšího z autorů zabývajících se tímto fenoménem, *Stevena Tiptona*, rozdělit do tří základních kategorií.¹¹⁴ První představovala tzv. **hnutí lidského potenciálu** (*human potential movements*), reprezentovaná takovými skupinami, jako *Scientologie* či *Transcendentální meditace*, kombinujícími expresivní etiku hip-kultury s etikou utilitárního individualismu a partikulární plausibilitou pro středostavovské vrstvy. Druhý typ Tipton označuje jako **konzervativní křesťanské skupiny**. Pro ně byla typická kombinace expresivní etiky s autoritativní etikou biblických náboženství a partikulární plausibilitou pro nižší střední vrstvy. Konečně třetí typ tvořily **neo-orientální skupiny** kombinující expresivní etiku s etikou racionalizovaného náboženství a humanismu a s partikulární plausibilitou pro vyšší střední vrstvy.

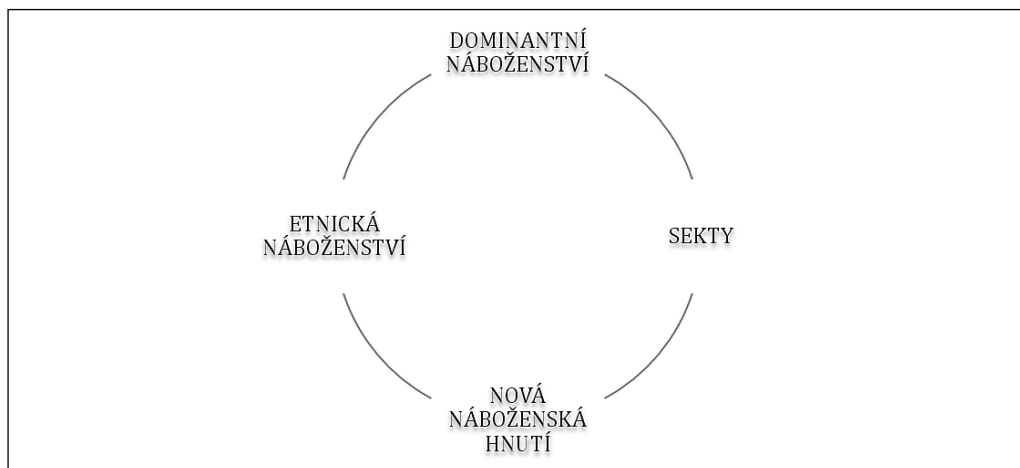
Podle Tiptona každý z uvedených typů poválečné generaci nabízel specifický systém životních pravidel, přinášel do života praktický řád a „klid“ založený na autenticitě, sebevyjádření a odmítnutí materialistické orientace. Nová náboženská hnutí označovaná jako hnutí lidského potenciálu svým stoupencům umožňovala, aby skloubili konvenční kariéru, rodinu a další tradiční hodnoty s novým chápáním dobra jakožto sebevyjádření a zkušenosti duchovní dimenze existence. Konzervativní křesťanská nová náboženská hnutí, například Církev sjednocení, zase řešila frustraci z morální ambivalence způsobené etikou utilitárního individualismu důrazem na biblickou etiku. V jejich pojetí by lidské činy měly být vedeny principy, které jsou vyznávány, a nikoli jejich konsekvencemi. Toto pojetí morální autenticity bylo doplněno o autenticitu víry založenou na velmi osobním a často i extatickém vztahu k Ježíši Kristu. Neo-orientální nová náboženská hnutí, například ISKCON, zase nahrazovala utilitaristickou etiku systémem pravidel, která se dovolávala pravé podstaty skutečnosti. Správná a skutečná znalost podstaty lidské existence vede podle nich nutně k odmítnutí materialistické a konzumní orientace. Cestou k poznání pravé podstaty existence přitom bylo praktikování různých vysoce subjektivních aktivit, především meditace, odříkávání specifických rituálních formulí – manter – a zejména kultivace jedinečného a zbožného vztahu k duchovnímu mistru.

114 Tipton, Steven, „The Moral Logic of Alternative Religions“, in. Douglas, Mary – Tipton, Steven (eds.), *Religion and America*, Boston: Beacon Press 1982, s. 79–107.

Jiné vysvětlení spojené se vznikem fenoménu nových náboženských hnutí v USA vytvořil jeden z nejvýznamnějších znalců současné americké náboženské scény *Gordon Melton*, podle něhož je vznik a následný boom nových náboženských hnutí **přímým důsledkem změny imigračních zákonů přijatých 60. letech 20. století** (viz začátek kapitoly).¹¹⁵ Díky ní se do USA dostala celá řada náboženských tradic a myslitelů, kteří ovlivnili alternativní náboženskou scénu a pomohli nastartovat náboženský boom, na němž se tato alternativní scéna podílela. Svoji roli zde sehrálo rovněž to, že tito náboženští myslitelé a proudy, které reprezentovali, byli v protestním kontextu kontrakultury 60. let vnímáni jako reprezentanti duchovní a náboženské alternativy, která se nepodílela na korupci kritizované společnosti a jejího politicko-ekonomického uspořádání. To vysvětluje poměrně vysokou míru sociálního napětí, které panuje ve vztahu nových náboženských hnutí jak k okolní „sekulární“ společnosti, tak vůči tradičním náboženským skupinám.

Zároveň je ale třeba si uvědomit, že nová náboženská hnutí vstupují do velmi dynamického sociálního prostředí, které vede k postupným proměnám všech jeho aktérů. Díky tomu se postupně jejich pozice a vztah k okolní společnosti proměňuje a nejpozději od 90. let 20. století se postupně mění původně negativní pohled většinové společnosti na nová náboženská hnutí (podobně jako postoj velké části těchto skupin k okolní společnosti), která **přestávají být vnímána jako nebezpečné kulty**. Poměrně pozitivně jsou přitom vnímány náboženské skupiny vycházející z náboženských tradic, jakými jsou např. buddhismus či hinduismus, jejichž členská základna v USA **nebyla nutně založená na etnickém principu**. Tyto skutečnosti **korespondují s Meltonovou typologií současné americké religiozity**:

115 Významnou Meltonovou práci je v této souvislosti jeho *Encyklopedie amerických náboženství*. Srov. Melton, Gordon J., *Melton's Encyclopedia of American Religions*, Detroit – New York: Gale 2009.

Graf č. 10: Meltonova typologie současné americké religiozity

Dominantní náboženství je náboženství, které má přístup ke všem zdrojům moci (viz např. kategorie „univerzální církev“). Jde o výrazně inklusivistické skupiny, jejichž příkladem je Episkopální či Kongregacionalistická církev.

Sekta je exkluzivistická a striktní náboženská skupina, která je kulturně spojená s dominantním náboženstvím. Od něj se odlišuje kritikou stávající náboženské praxe (případně i některých idejí) a poměrně kritickým postojem k okolní společnosti. Příkladem jsou mnohé křesťanské skupiny vycházející z tradic evangelikálního křesťanství (adventisté, jehovisté, mormoni).

Etnické náboženství představují minoritní skupiny, které spojují náboženskou a etnickou identitu (arménská církev, koptové, apod.). Tyto skupiny jsou většinou v jiných částech světa majoritou. Je sociálně spojené s dominantním náboženstvím. Významnou roli hraje znalost jazyka. V momentě, kdy většina skupiny začne používat angličtinu jako hlavní jazyk, posouvá se směrem k denominaci (tento proces trvá asi tři generace).

Nová náboženská hnutí jsou většinou úplně odříznutá od zdrojů moci. V americkém kontextu jsou často označovány jako kultury.

V posledních letech 20. století a na začátku století 21. však největší „rozkvět“ zaznamenal ta nová náboženská hnutí, která **navazují na tzv. metafyzickou tradici**. Jejich nejvýraznějším reprezentantem je fenomén **New Age**, k němuž se podle relevantních výzkumů (např. několikrát zmiňované výzkumy institutu Pew Forum) vědomě hlásí cca 0,4 % americké populace. Rezonance tohoto hnutí je ale mnohem větší a podle některých odhadů může dosáhnout počet sympatizantů New Age až 12 %. Proto jej autoři jako C. Albanese či Jon Butler považují za jednoho z nejvýznamnějších reprezentantů současné americké religiozity.¹¹⁶

116 Srov. např. Pike, Sarah M., *New Age and Neopagan Religions in America*, New York: Columbia University Press 2004.

Obr. č. 33: Symbolický středobod amerického občanského náboženství tvoří the National Mall ve Washingtonu, D.C., jehož jeden konec je tvořen budovou Kongresu a druhý památníkem A. Lincolna. Jeho součástí je celá řada dalších památníků připomínajících klíčové události a osobnosti amerických dějin. Zdroj: Archiv autora

Kromě fenoménu tzv. nových náboženských hnutí přitahoval ve 20. století pozornost badatelů další výrazný projev náboženského života v USA, kterým je tzv. **občanské náboženství**. Autorem tohoto konceptu je významný a zde již několikrát zmiňovaný sociolog **Robert Bellah**, který s jeho pomocí označoval jakousi alternativu vůči církevnímu náboženství charakteristickou právě pro americkou společnost.¹¹⁷ Jde tak vlastně o určitou náboženskou dimenzi společnosti, založenou nikoli na židokřesťanských základech, nýbrž **vyrůstající z historické zkušenosti obyvatel Spojených států**, která byla silně ovlivněna protestantskou mentalitou. Jinými slovy řečeno, občanské náboženství je výrazem porozumění americké zkušenosti ve světle konečné a univerzální reality, která se vyjadřuje pomocí *specifických rituálů* (prezidentská inaugurace), *textů* (Deklarace nezávislosti), *míst* (Gettysburg) a *pocitem vzájemné sounáležitosti*.

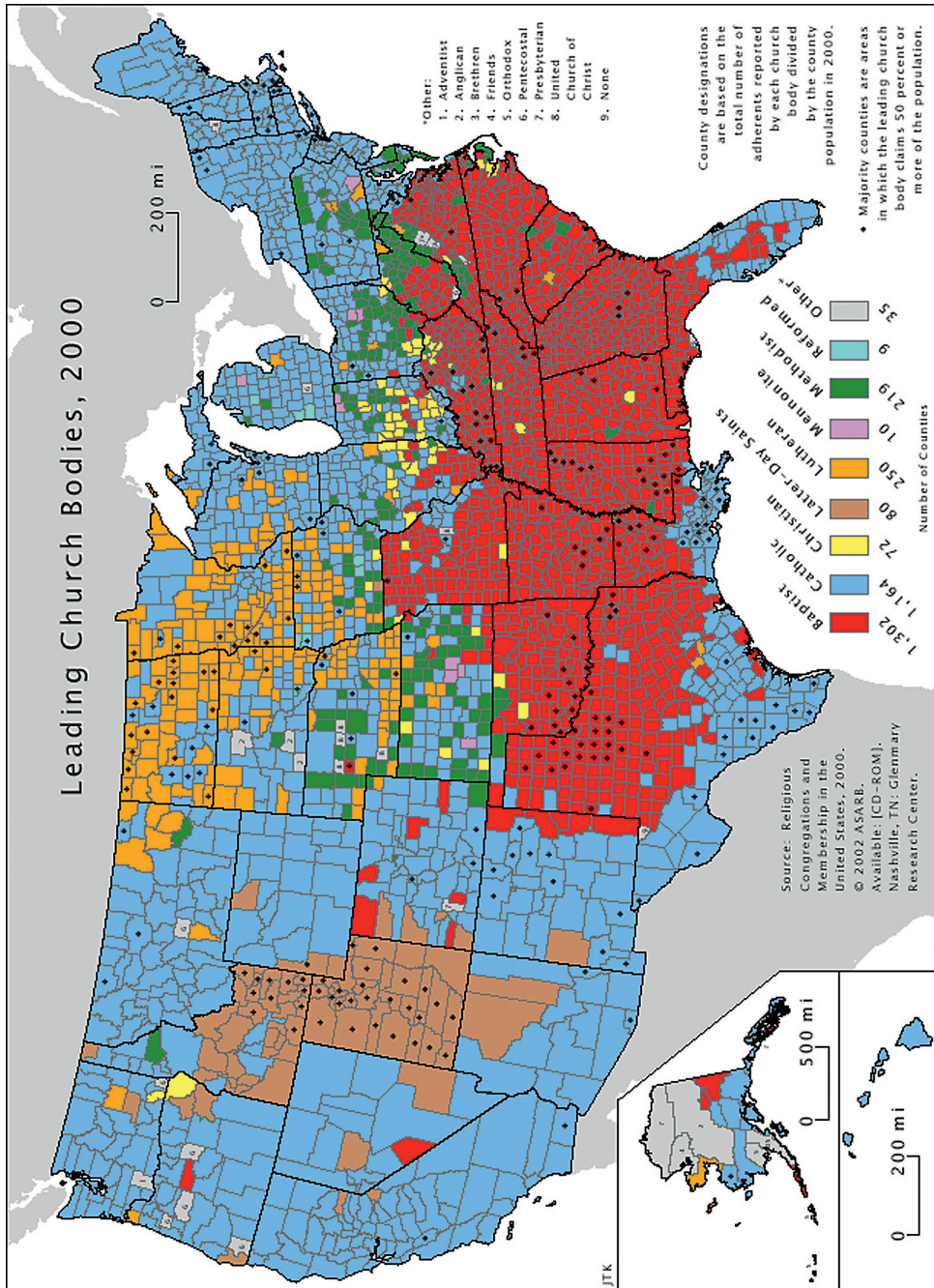
117 Bellah, Robert N., *Beyond Belief. Essays on Religion in a Post-Traditionalist World*, Berkeley: University of California Press 1991.

Tyto základní myšlenky Bellah později rozvinul v komplexní teorii založenou na myšlence vývoje náboženství v souvislosti s vývojem konkrétního sociopolitického systému. Tvrdil, že každá předmoderní společnost, která musí řešit nějaký nábožensko-politický problém, ho řeší buď pomocí spojení obou oblastí, což bylo typické především pro archaické společnosti, nebo naopak jejich diferenciací, s čímž se můžeme setkat zejména v raně moderních společnostech. Nikdy ale nebyla řešením těchto problémů separace obou oblastí, s níž se můžeme setkat v moderní společnosti. Proto je podle Bellaha **občanské náboženství typické pouze pro moderní společnosti**, v nichž jsou náboženské instituce striktně odděleny od institucí politických.

Jistá nutnost daná sociálními potřebami člověka však postupně vede k tomu, že role, funkce a symbolická vyjádření typická pro náboženské instituce na sebe přijal stát, čímž se stal důvěryhodnějším a byl lépe schopen legitimizovat svá rozhodnutí. V tomto kontextu je pak třeba chápat sebepojetí amerického národa, symbolicky vyjádřené právě v takových dokumentech jako je Deklarace nezávislosti či prezidentská inaugurační přísaha. To vše v sobě obsahuje myšlenku, že existuje vyšší, transcendentní bytost (Bůh), která si vybrala americký národ, aby žil podle jejích zákonů. Bellah zajímavě dokazuje, jak v tomto kontextu mají na první pohled sekulární hodnoty jako svoboda, spravedlnost, dobročinnost či osobní ctnost výrazně náboženský podtext, konkretizovaný například v heslu „Věříme v Boha“ (*In God We Trust*), které doprovází Američany na všech státních symbolech a dokonce i na bankovkách.¹¹⁸

Cílem této kapitoly bylo podat stručný přehled o klíčových náboženských proudech objevujících se v dějinách amerického náboženství a poukázat na jejich možný vliv a proměny, jimiž prošly. V následujících dvou kapitolách bychom se podrobněji podívali na dva fenomény, které byly a stále jsou velmi diskutovanými projevy americké religiozity. Jsou jimi fenomén tzv. kulturní války a problematika vztahu médií a některých náboženských skupin.

118 Srov. např. Bellah, Robert N., „Religion and Legitimation in the American Republic“, in. Robbins, Thomas – Anthony, Thomas (eds.), *In Gods We Trust*. New Brunswick: Transaction 1990, s. 411–426.

Mapa č. 7: Náboženské rozložení Spojených států - dominance konkrétních denominací v jednotlivých okresech (counties) v roce 2000. Zdroj: Religious Congregation and Membership in the USA, 2000

III.5. Výběrová bibliografie

- Albanese, Cathrine L., *America. Religions and Religion*, Belmont: Thomson Wadsworth 2007.
- Balmer, Randall, *Religion in Twentieth Century America*, Oxford – New York: Oxford University Press 2001.
- Bonomi, Patrica, U., *Under the Cope of Heaven. Religion, Society, and Politics in Colonial America*, Oxford – New York: Oxford University Press 2003.
- Bulter, Jon, *Religion in Colonial America*, New York – Oxford: Oxford University Press 2000.
- Butler, Jon – Wacker, Grant – Balmer, Randall, *Religion in American Life*, Oxford – New York: Oxford University Press 2008.
- Eck, Diana L., *A New Religious America. How a „Christian Country“ Has Become the World’s Most Religiously Diverse Nation*, New York: HarperOne 2001.
- Hackett, David G. (ed.), *Religion and American Culture. A Reader*, New York – London: Routledge 2005.
- Hall, Timothy L., *Religion in America*, New York: FatsOnFile 2007.
- Hutchison, William R., *Religious Pluralism in America. The Contentious History of a Founding Ideal*, New Heaven - London: Yale University Press 2003.
- Moore, R. Laurence, *Religious Outsiders and the Making of Americans*, New York – Oxford: Oxford University Press 1986.
- Noll, Mark, A. (ed.), *Religion and American Politics. From the Colonial Period to the 1980s*, New York – Oxford: Oxford University Press 1990.
- Prothero, Stephan (ed.), *A Nation of Religions. The Politics of Pluralism in Multireligious America*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press 2006.
- Wacker, Grant, *Religion in Nineteenth Century America*, New York – Oxford: Oxford University Press 2000.

- Witham, Larry, *A City Upon a Hill. How Sermons Chnaged the Course of American History*, New York: HarperCollins 2006.